

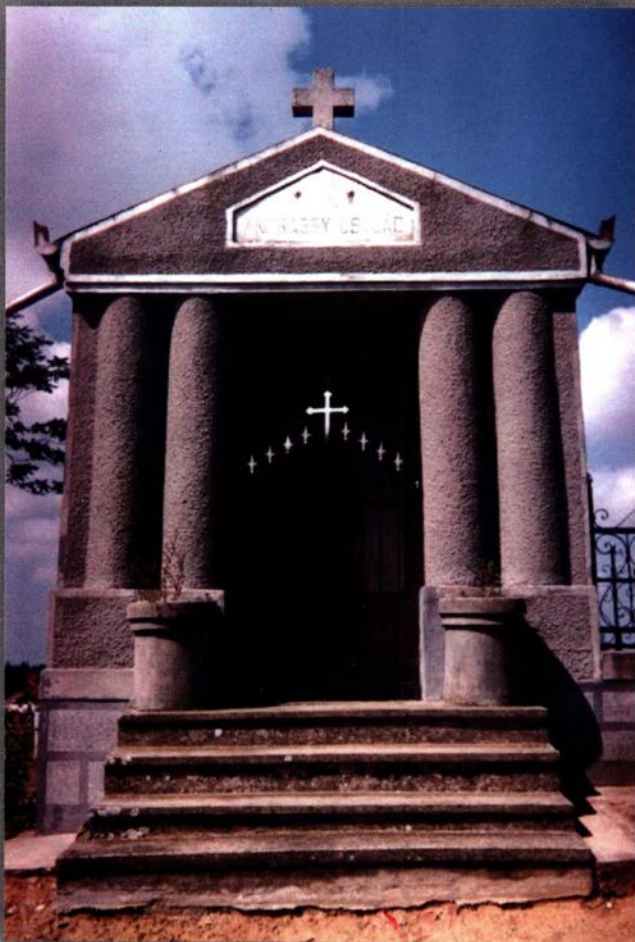
Erdélyi Magyar Adatbank

Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság

KOVÁCS ROZÁLIA

Érmihályfalvi temetők

Nagyvárad
2006

Partiumi füzetek

43

ÉRMIHÁLYFALVI TEMETŐK

KOVÁCS ROZÁLIA

ÉRMIHÁLYFALVI TEMETŐK

Kiadja
a Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Bizottság,
a Királyhágómelléki Református Egyházkerület
és a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség

2006

A sorozatot szerkeszti:

Dukrét Géza

Szövegkorrektúra:

Mihálka Magdolna

Számítógépes tördelés:

Rozik Beáta

Szilágyi Gabriella

Készült
a Bihar Megyei Tanács,
az Érmihályfalvi Polgármesteri Hivatal
és az RMDSZ Bihar Megyei Szervezete
támogatásával

*„Van egy sír a temetőben,
mihályfalvi temetőben.
Nagyanyám volt első benne,
emléke hull a szemembe.*

*Nagyapám meg utána ment,
nagy portáján maradt a csend.
Odavitték az apám is,
hozzá készül az anyám is.*

*Én is oda fekszem egyszer,
hogya unom gyötrellemmel.
Ha mindnyájan együtt leszünk,
az Úr elé öten megyünk.*

*MÁTÉ IMRE
(1936–1989)*

BEVEZETŐ

„Őseink megbecsülése jövődönk egyik alappillére – írja Tőkés László. A sírkövek nem az elmúlt élet hasonlóképpen múltandó emlékjelei, hanem sokkal inkább az örökkévalóságra megváltott élet maradandóságának a jelképei... ezek a szimbólumok a győzedelmes élet hirdetői, mert akár élünk, akár halunk, mindnyájan az Úréi, az Életé vagyunk. Halotti emlékműveink az életről, eltávozott eleink itt élő utódairól tesznek bizonyosságot. Aki temetőinket menti, sírköveinket oltalmazza, sírhantjainkat gondozza – számon tartja –, az a tovább élő utódok magmaradásának reménységét és jövőbe vetett hitét munkálja. Temetőink ekképpen válnak mind hitbeli, mind történelmi értelemben jelenünk és jövődönk megbecsülhetetlen mementóivá.”¹

„Történelmi örökségünk megismeréséhez elengedhetetlenül szükséges temetőink számbavétele, felmérése, védelme, mely történelmünk egy része, darabja. Temetőink síremlékei rohamos pusztulásnak indultak. Tenni kell valamit megmentésükért. Ha lehet a régi sírköveket, helyezük biztonságba, létesítsünk kőtárat. De az égetően fontos, hogy leírjuk, lefényképezzük, lerajzoljuk, leltározzuk temetőink sírköveit, feliratait, a síremlékek művészi értékeit, hogy legalább ennyit óvjunk meg az utókorunk. Mentsük, ami még menthető. Tartozunk ezzel elődeinknek és utódainknak” – foglalja össze Dukrét Géza, a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő Emlékhely Bizottság elnöke.²

Ennek a munkának továbbgondolásaként 2004 nyarán az érmihályfalvi református temető teljes felleltározása megtörtént. Még 2000-ben összeírtuk, feltártuk a temetőben található csónak alakú fejfákat, ezeket az egyre pusztuló fából faragott sír-

¹ Hol sírjaink domborulnak. Partiumi füzetek 7., 7. old.

² i.m. 12. old.

jeleket. Foglalkoztunk a temető katolikus parcelláiban található jelentősebb síremlékekkel és a lezárt zsidó temető sírjeleivel. A temető egyik részében helyet kapott az ortodox temető is, ahol ortodox és görög katolikus román testvéreink nyugsznak.

A félredobott, összetört sírköveket a templomkertben kőtárba mentjük, hasonlóan a csónak alakú fejfák emlékparkjához, mely szintén a református templom kertjében kapott helyet.

A TELEPÜLÉSRŐL RÖVIDEN

Érmihályfalva Bihar megye északnyugati részén terül el, kisváros, több utcából álló település. Vasúti és közúti gócpont, román–magyar határátkelőhely.

Északon a Magyar Köztársasággal, Penészleknél, keleten Érkörtvélyessel, délen Értarcsával, nyugaton pedig Érsemjén falvakkal határos.³

Városunk az Érmellék egyik jelentős települése, határterülete 78,2 km². Lakott területe 563 ha, 83 utcájának hossza több mint 65 km.⁴

Érmihályfalváról az első oklevél 1270-ből való, neve: „praedium Michal”, birtokosa Turul comes özvegye, Onnus.

1280-ban már Nogmihal (Nagy-Mihály) a neve, 1828-ban említik először Ér Mihályfalva néven.⁵

Az első telepések a Forráskút utca, Árpád téri dombokon telepedtek meg, majd tovább terjeszkedve a Mester utcai, Vásártéri dombokat foglalták el. Ez a lassú, sok száz éves terjeszkedés folytatódott a Kis-, és Nagyújváros részekkel.⁶

A legyezőszerűen terjeszkedő, egyre növekedő település elérte a templomdombot, melyről Bunyitay ezt írja: „a községben magas homokdomb emelkedik... melyről az 1329. évi határjárólevél azt mondja, hogy a községen kívül észak felé domborodik. E dombon áll az egyház keletelve...”

Az évszázadok során minden irányba terjeszkedett a település, míg kialakult a nagyközség, mely 1989 óta város. A házak körülölelték a templomtól nem messzire elterülő „temető-

³ Kiss Imre: Érmihályfalva fekvése... 5. old.

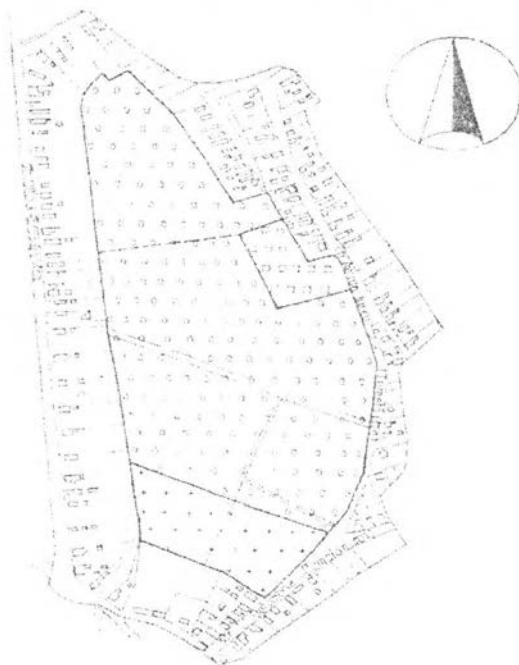
⁴ Kiss I.: i.m. 4. old.

⁵ Dr. Andrassy E.: Érmihályfalva őstörténelme... 17. old.

⁶ Dr. Andrassy E.: i.m. 10. old.

domb”-ot is, melyet talán a 18. századtól használunk temetőnek. Ma már a város kiterjedt a vasúton túlra is, utcák vannak a Di-henesen és a Százholdon is, fontos részét alkotva ennek az egyre épülő, szépülő településnek.

AZ ÉRMIHÁLYFALVI TEMETŐ TÉRKÉPE

JELMAGYARÁZAT

Zsidó temető

Református temető

Római katolikus temető

Megjegyzés:

A többi felekezet számára kijelölték a parcellákat, a hivatalos ügyintézés folyamatban van.

A térképet készítette:

id. Porsztner Béla építészmérnök

ifj. Porsztner Béla egyetemi hallgató

A TEMETŐKRŐL

„A temetkezés helyét már a római korban szent helynek tekintették és kultusza a kereszténységben tovább fokozódott” – írja dr. Pozsony Ferenc, majd így folytatja: „a temető szent hely, mert benne Isten gyermekeinek megszentelt testei nyugsznak, várva a feltámadást...”⁷

A honfoglalás előtt, a pogány korban a mi vidékünkön is bárhova lehetett temetkezni. A településen kívül elsősorban a nagycsaládok, nemzetségek temetkeztek egy helyre.

A kereszténység befolyása nyomán átalakult a halottkultusz, és a temetkezési szokásrend. A temetőkultúra változásában alapvető hatása volt Szent László 1. 25 és Kálmán király 1. 23 törvénycikkeinek, melyben ez áll: „...aki nem a templom mellé temeti az ő halottait, tizenkét napig vezekeljen kenyéren és vízen, kalodába zárva. Ugyanígy vezekel az az úr, vagy falubíró, aki a helybeli szegény vagy jövevény halottat nem a templom mellé temeti.”⁸

A fent említett rendelet az élőket az őseiken keresztül is a templomhoz kívánta kötni. Ez a temetkezési forma az élők és holtak összetartozását, a földi és az égi egyház állandó kapcsolatát fejezte ki, a közösség halottai nemcsak jelképesen, hanem testileg is jelen voltak az élők vallásgyakorlatában.⁹

A körülkerített templomkert, a cinterem, a temető fala nemcsak a halottakat védte, hanem alkalmanként az élők biztonságát is szolgálta. Védett terület volt, ahol nem szabad vért ontani, és

⁷ Dr. Pozsony F. Magyar népi kultúra, a temető... 136. old.

⁸ Kunt E: Temetők népművészete, a népi temetkezés hagyományai... 11. old.

⁹ Dr. Pozsony F. i.m... 136. old.

mint minden szent térben, itt is tilos volt profán módon viselkedni.¹⁰

A 14–15. században a népességszaporulat és a települések növekedése következtében a templomok körüli temetők szűknek bizonyultak, és mindinkább veszélyeztették az élők higiénikus biztonságát. Hogy a pestis és az egyéb járványok elejét vegyék, újra a helységek kívül vagy azok peremkerületein kezdik elföldelni a halottakat, így újra egyre több helyen nyitottak temetőt.

II. József uralkodása idején központi rendeletek is gyorsították ezt a folyamatot.¹¹

1792-ben császári rendelet tiltja meg a templom köré, a cinterembe való temetést. A pátens így hangzott: „II. József császár parancsolatja és ezután a királyi kormány rendelete... a halottak nemhogy a templom körül, de a falu cintermébe sem temethetők, hanem csak a falun kívül.”¹²

A temetők így kikerültek lassan a települések széleire és a domboldalakra.

Érmihályfalván is a legrégebbi időben a temető a református templom mellett, a domboldalon volt, nálunk is a templomkertbe, a cinterembe temetkeztek ősünk. A templomot az 1300-as évektől említik, ilyen régi lehetett a templom melletti első temetőnk is. Ennek a temetőnek létezését bizonyítja, hogy legutóbb mikor a templom mellett a gázvezetékek ásták a gödröket, mindenütt csontokat vetett fel az ásó, amit összegyűjtve, természetesen újra elföldeltek.

Nincs adatunk arról, hogy városunkban mikor kezdtek el temetkezni a mai temetődombra. Valószínűleg a már említett 1792-es császári rendelet után. A császári rendelet arra utal,

¹⁰ Kunt E. i.m....12. old.

¹¹ Kunt E. i.m...13. old.

¹² Hol sírjaink... 12. old.

hogy a temetőknak a falun kívül kell elhelyezkedniük... régi várostérkép hiányában nem tudjuk, hogy a temető mennyire volt a várostól, ma már a város része.

A feljegyzések szerint a református templom alatti kriptába nálunk is temetkeztek. A Bernáth család hagyatékából maradt fenn, hogy az 1700-as évek végén ide telepedett id. Bernáth Gedeont és feleségét ide temették, majd Bernáth Józsefet 1860-ban, Etelkát 1864-ben, és ifj. Gedeont 1878-ban.¹³

Talán az első sír a temetődombon a „kolerás” tömegsír volt, amely hat gledícia – akácfával van körülvéve, évszámot nem tudunk. A régi időkből fejfa nem maradt ránk, elkorhadtak. A temetőben található sírkövek, obeliszkok legrégebbike 1858-ból való. 31 régi sírkő van az 1850–1900 közötti időből.

Ezekből az évekből nincs településtérkép, temetőtérkép, anyakönyvek, nincs ami után igazodni lehetne, s többet meg tudni a múltunkról.

¹³ Genealógiai füzetek 1912... 45. old.

AZ ÉRMIHÁLYFALVI TEMETŐKRŐL

„Van egy sír a temetőben,
mihályfalvi temetőben...”

(Máté Imre)

Városunkban a temető a településen belül terül el, a város nyugati részén, egy dombon.

Három utca fogja közre a temetőre nyúló kertekkel, házakkal. Főbejárata a Temetőalj utcáról van, majd délen érinti a Templom utca. Főút vezet keresztül a temetőn és az Erdőalj utcára ér ki.

A temetők összterülete 11,5 ha. A római katolikus temető területe 1,83 ha, a református temető 8,81 ha, míg a zsidó hitközség temetője 0,36 ha. (Porsztner Béla mérnök adatai.)

A katolikus temető a terület déli részén helyezkedik el, határos a református temetővel, ahova utak vezetnek át. A két temető között kerítés nincs. Ebben a temetőben áll a főkereszt, melynek tövébe halottak napján virágot helyeznek el és gyertyát gyújtanak a hozzátartozók a távoli helységek temetőiben nyugvó halottaik iránti tiszteletből. Itt volt fémvázon a lélekharang, „Imádkozunk a megholtakért” felirattal, de ez már nincs meg.¹⁴

Ebben a temetőben a hagyományos fejfának állított keresztelkel találkozunk, ezek a sírjelek régen fából készültek, az elkorhadt keresztelket vascsőből készített keresztelkel cserélték ki. Egyes esetekben a sírkőlapokra van vésve, itt-ott a betonkereszt egybe van építve a sírkőlappal, néhol a Corpusszal együtt domború keresztelket „ragasztottak” a sírjelekre, ezeket

¹⁴ Hol sírjaink... 142. old.

sajnos lefeszítik, ellopják. Vegyes házasság esetén a sírkövekre a kereszt mellé a kehely is felkerül.

A közelmúltban szép ravatalozót épített a katolikus egyház a temetődomb túlsó oldalára, a lebontott régi plébánia anyagából, a hívek és a lakosság adakozásából.

A főkeresztől balra van eltemetve Szőke János római katolikus plébános (1866–1937), aki az 1904-ben épült katolikus templom első papja volt.

A zsidó temető a terület keleti részén van, körülkerített, lezárt temető, három oldalról a református temető öleli körül, bejárata az utcáról van. A bejáratától nem messze emlékművet állítottak a háborúba elhurcolt, meghalt áldozatoknak.

A zsidó temetőben kőtáblák és obeliszkok vannak sírjelként, melyen a Dávid csillag látható, vagy a menora, a hétkarú gyertyatartó.¹⁵

A temető legelterjedtebb részén, a református temetőben van a kolerás temető.

A 19. század nagy kolerajárványa Érmihályfalván is pusztított. Benedek Zoltán szerint 1873-ban volt.¹⁶ A főúttól balra, a temető legmagasabb részét választották ki a kolerások temetkezési helyéül. A tömegsír hat tövises akác (gledícia) fa határolja. Ez a régi tömegsír orgonabokrokkal van benőve, a mai napig háborítatlan.

Kecskés Lajosné adatközlő¹⁷ erről azt mondja: „Nagymamánk mesélte, azért temették oda, a legmagasabb helyre a járványos betegségben elhunytakat, hogy víz ne érje őket, ne fertőződjék az ivóvíz. Mésszel leöntötték, fertőtlenítették a tömegsírt, befedték, majd körülkerítették a hat fával, hogy senki se bolygassa azt a területet.”

¹⁵ i.m. 144. old.

¹⁶ Benedek Z.: Emberalakú fejfák 121. old.

¹⁷ Hol sírjaink...158. old.

A temetődomb talaja sárgaföld, sárga homok. Nálunk az öregek, ha valami betegség kínozza őket, azt mondják, hogy „majd kigyógyítja a sárgaföld”.

A temetőt széles út szeli át, a Főút, mely a Temető utcáról átvezet az Erdőalj utcára. Ezen az úton viszi fel a gyászkocsi a koporsót a dombon át, ahonnan kézen viszik a sírig. Az út átjáró út is, megrövidítve a templomhoz vezető utat a temető túlsó feléről.

A Főút jobb oldalán, a bejárat mellett van a ravatalozó. Valamikor az 1930-as évekig deszkából készült „boncház” állott itt. Építését azzal magyarázták, hogy akkor még nem volt a községben állami orvosi rendelő, s azokat a halottakat, akik nem természetes halállal haltak meg, itt boncolták fel. Ez leégett, s tíz évvel később építették a ma ravatalozónak használt épületet, de azt is boncháznak. Később rendbe tették, de csak akkor kapták meg mai rendeltetését, amikor a központban elkezdték a tömbházak építését. Ma már a temetések 90 százaléka innen történik.¹⁸

A hívek és a lakosság adakozásából új ravatalozó épül a református temető északi, eléggé kieső részén. Az alap már áll.

A főúttól jobbra, az út végén áll a temetőőr, temetőkerülő háza, mely az egyház tulajdona, és a mindenkori temetőkerülő lakja. A főút mellett két pumpáskutat fúrtak, ezek biztosítják a vizet a virágok locsolásához.

Ennek a nagyterületű temetőnek rendben tartása, felügyelete, a heti két-három temetés rendben való lebonyolítása, állandó témája a presbiteri gyűléseknek.

1915-ben a temető hátsó (alsó) kapujáról határoztak. A református egyház Egyháztanácsának Jegyzőkönyve 1915. december 26-án, a következőket határozta el: „Elhatározzák a temető alsó kapujának megnyitását, hogy temetések alkalmával ne

¹⁸ i.m. 142. old.

vigyék körbe a halottat.” Az ok: „nem az lévén az igazi fájdalom, mit az utcára viszünk, hanem az, amit titkon a szívünkben hordozunk” – jegyezte le Gönczy Sándor h. jegyző, Végh József esp. lelkész, Oláh János gondnok idején.¹⁹

A jegyzőkönyvek tanúsága szerint 1927-ben a temető körülkerítésével foglalkozott a presbitérium. Idézem: „1927. január 30-án a református egyház választó tagjainak meghirdetett gyűlésén Lovass Dániel úr főgondnok javaslatát, aki lelkes szavakban kéri fel az egyháztagokat, hogy botrányosan elhanyagolt temetőnk körülkerítése céljából ki-ki hozza meg az önkéntes áldozatát.” Ugyanezen a közgyűlésen elfogadják és megszavazzák a „szabályrendeletet”, mely a temetői állás szolgáltatásainak, kötelezettségeinek és fizetésének rendezéséről szól.²⁰

A presbiteri jegyzőkönyvekben tovább kutatva, 1957-ben jegyezték le a következőket: „A sírokat a hozzátartozók évenként kétszer, tavasszal és ősszel kötelesek rendbe hozni. Elhalt lelkipásztorok és családtagjaik sírját, a család kihalása esetén az egyházközség tartozik rendszeresen gondozni.” Ugyanekkor új temetői szabályzatot állítanak össze. A gyűlés a temetőcsőszí fizetéséről is szól, és ennek kötelezettségeit állapítja meg.²¹

Az érmihályfalvi temető református parcelláiban 2319 sírjel van, ebből 118 sírkőlap és obelisz, 17 kripta, 1105 betonkeretes vagy teljesen lebetonozott sírhely, 925 vasfejfa (néhány vaskereszt), 92 csónak alakú fejfa, 52 jeltelen sír.

A halottak anyakönyve bejegyzései szerint 1912–1960 között összesen 3664 temetés volt a reformátusoknál. A legtöbb temetés 1915-ben, 151, a legkevesebb 1949-ben, 43.

¹⁹ A Ref. Egyház Egyháztanácsának jegyzőkönyve 1915-ből.

²⁰ Presbiteri jegyzőkönyvek 1927-ből.

²¹ Presbiteri jegyzőkönyvek 1957-ből.

A SÍRJELEKRŐL

„...írd ezt táblára...*hogy megmaradjon örökre.*”
(Ézs. 30,8)

A honfoglaló magyarok temetkezési szokásainak elemzésekor írja Hoppál Mihály Fejfáink keleti hátteréről című munkájában, hogy az elhunyt sírjára fából készített oszlopot állítottak jelnek, erre az oszlopra került fel vésett formában a fa képe, mely, mint égbe vezető létra, mint ösvény szerepelhetett az akkoriak képzeletvilágában.²²

A vésett fa mellett már akkor is sokszor ott a nap és a hold jelképe, az élet és halál jelképe.

A kereszténység felvétele után is úgy tartották őseink, hogy a sírra valamilyen fát kell ültetni. A fa, a Bibliában az életfa – erről így olvasunk a Jelenések könyvében 22,2-ben „... a folyóvízen innen és túl az életnek fája vala...” És a 7. versben: „a győzedelmesnek enni adok az élet fájáról”.²³

Talán a fa ültetése Érmihályfalván a szegényebbek szokása volt, míg a gazdagabbak faragott faoszlopokkal jelölték meg a sírokat, ezekre vésték a szomorúfűzfa, mint életfa jelképet, vagy a rozmaringot, mely egyformán volt esküvői és temetői virág is. Csónak alakú fejfáinkon a tulipán motívumok cserépből, vázából és stilizált koporsóból nőnek ki, ezek a vésetek is az élet, a feltámadás jelképei. Ugyancsak a feltámadásba, az életbe vetett hit kifejezői a kőlapokra és az obeliszkekre vésett fűzfa motívumok, melyek földből kinövő gyökerei a halálból az életbe való feltámadás jelképei.

²² Hoppál Mihály: Fejfáink keleti hátteréről – 361. old.

²³ Szent Biblia: Jelenések 22. rész 2. és 7. vers

A sírjelek egy közösség, település számára mindig a folytonosság jelei voltak, az ősökkel való kapcsolatunkat jelképezik, hiszen a közösség halottai nem csak jelképesen, testileg is jelen vannak az élők vallásgyakorlatában.²⁴

A fejfaállítás eredetének kérdéséről Nóvák László ezt mondja: „bár kétségtelen, hogy elterjedése a reformáció térhódítása után a 17–18. században kezdődött, s általánosan a 18. század legvégétől terjed el, mégis kapcsolatba hozható a magyarság ősi halottkultuszával... mivel a reformátusok elvetették a katolikusok pompás külsőségeit... a kereszt számúzve lett vallási életükből. Helyette nyilván egyszerű oszlopokkal jelölhették a sírokat, amelyek a 18–19. század folyamán gazdagodtak formakincsükben.”²⁵

A magyar reformáció ellenezte a sírok díszes megjelölését, ezzel kapcsolatba fenn maradt, hogy a 16. században Melius Juhász Péter sírját egy faragatlan kővel jelölték meg, amelyre nem faragták rá még a nevét sem.²⁶

A sírok jelzése a halottak társadalmi rangjának megfelelően történt. A templom kriptájában nyugvók emlékét a feliratos és figurális díszű, domborműves epitáfium őrizte. A középkor egyszerű közembere a templom mellett, de jeltelen sírban feküdt, vagy egyszerű jellel, a sírra ültetett fával, kevésbé megmunkált kővel jelölt sírban.

A reformáció elterjedése után a katolikusok és reformátusok a temetőben is jelölni kívánták különbözőségüket. A katolikusok sírjaik jelölésére ragaszkodtak a kereszthez, míg a reformátusok a korábbi fával, cölöppel, karóval való jelölés hagyományához igazodva állították sírjaikra a mind nagyobb változatoságot mutató fejfákat. A gazdasági és kulturális élet fellendülé-

²⁴ Hoppál Mihály: Fejfáink keleti hátteréről – 362. old.

²⁵ Balassa Iván: A magyar falvak ... – 59. old.

²⁶ Balassa Iván: A magyar falvak ... – 59. old.

sével a 16–17. században megjelentek a faragott, feliratos, egyre jobban díszített, álló sírkövek is, illetve ezek utánzatai fából.

A sírjelölésben nagyon korainak látszik a fejhez ültetett fa, illetve a már meglevő fa alá való temetés.

Vannak temetőink ma is, melyek fákkal, elsősorban gyümölcsfákkal vannak beültetve (pl. Szilágybagos), máshol ültettek szomorúfűzfát, mely inkább a városi temetőkre jellemző, és mint jelkép a fejfák véseteiben ma is a leggyakoribb. A virágábrázolás, a virágtő a barokk dísze. A leggyakoribb temetővirágok egész Európában a liliom, tulipán, rozmaring. Ezek a virágok fejfákra vésvé napjainkig megvannak, mint temetői jelképek városunkban is.²⁷

A sírjelek feliratait a 19. század elejétől lehet nyomon követni, amikor a paraszt írásbeliség korai emlékei is felbukkannak. Ezek között ritkán akad olyan, mely a klasszikus népköltészet szintjét eléri, hiszen a halál utáni két-három napra levő temetés miatt ennek csiszolására nincs mód. A feliratok, rövidítések, a záró formulák kötöttek, ismétlődő fordulataik nagy területen ismertek.²⁸

²⁷ Kunt Ernő: Temetők népművészete – 19. old.

²⁸ Balassa Iván: A magyar falvak ... – 58. old.

CSÓNAK ALAKÚ FEJFÁINK

A 20. század legelterjedtebb sírjele a fából készült fejfa. A fejfa szó valószínűleg a fej és a fa szavak összetételéből ered. Sírjel, melyet a sírban nyugvó feje fölé állítanak. Nálunk fejfa vagy GOMFA a neve.

A fejfa formájának kialakítását a fatörzs megmunkálási módja határozza meg. Minden településnek megvannak a maga jellegzetes formái, melyekkel különböznek a szomszéd település fejfáitól.

A városunkban található fejfák, csónak alakú fejfák, melyek a fatörzsös fejfák csoportjába tartoznak.

Néprajztudósaink vitatkoznak erről a fejfatípusról. Hoppál Mihály a Solymossy Sándor elméletét vitatja: „Az újabb adatok gondos és kritikus áttekintése után sajnos le kell mondani Solymossy szellemes és félreértésen alapuló magyarázatáról. Az egész fejfa, ha álló helyzetből vízszintesre fektetjük, tökéletes félcsónakká lesz. Az előrehajló hegyes vége a csónak orra, amely mint hullámhasító mindig élben végződik és magasabb a ladik oldalánál.

A törzsöktípus fejének ez az előrehajló tulajdonsága csakis ebben lelheti magyarázatát...”²⁹

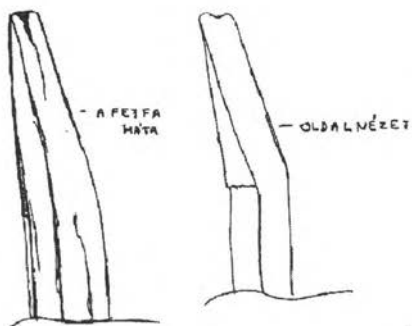
Kunt Ernő folytatja ezt a gondolatot: „e pusztán formai hasonlóságon alapuló magyarázatot azonban a kutatás mind ez ideig nem támasztotta alá,”³⁰ majd lezárva ezt a vitát, így fejezi be: „Felső részük három oldalról csapott s hegyes csúcsban végződnek. E típus a felső rész csónakorrhoz hasonló formájáról kapta elnevezését.”³¹

²⁹ Hoppál Mihály: Fejfáink keleti háttéréről – 329. old.

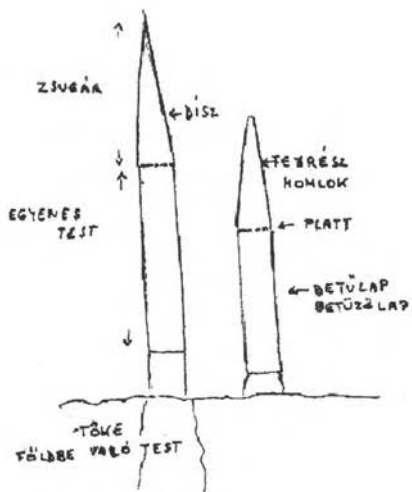
³⁰ Kunt Ernő: Temetők népművészete – 9. old.

³¹ Kunt Ernő: Temetők népművészete – 42. old.

A FEJFA HÁTÁ ÚGY VAN KIVÉPÉLVE
MINT A CÍOVAK ALJA - AZ ORR-RÉSZE
A FEJFA CUKKSKENYEBB HÁRLITOT RÉSZÉ

GOMFA

III. ábra
(ölegetti Kéllapján J. elmondása)

A fejfa szerkezetileg három részből áll: lábrész, törzs, fejrész.

A lábrészről (tőke, földbe való test) csak a háncsréteget távolítják el, ez a földbe kerül (80 cm – 1 méteres rész).

A törzs (egyenes test) a leghangsúlyosabb rész. Ennek előlapját (betűlap vagy betűző) nem csak bárdolják (fejszével faragják), de gyalulják is. Ide kerül a felirat, az elhunyra vonatkozó adatok, esetleg a sírvers.

A fejrész jól láthatóan elkülönül a törzstől, néha kissé előre hajlik, fölfelé fokozatosan elkeskenyedik (zsugár). Ahol a fej elkülönül a törzstől, egy kissé kiugró rész, faragott tagolás található, melyet vízszintes vésőrovásokkal, betűzővésővel alakítanak ki. Ezt nálunk HOLKER-nek, hajlításnak, plattnak, néha eresznek nevezik. A fejrész elejére, a simára gyalult részre kerül a szomorúfűzfa, rozmaring vagy tulipán vésete, a DÍSZ (homlok).

A fej- és a törzsrészek aránya általában fele-fele, bár sok esetben a fejrész jóval hosszabb. Hátának kialakítása, egyenes vagy lekerekített a törzsnél, oldal és hátulnézetből is csónak alakúra formálták. A fejfák magassága általában 2–2,5 méter, de találunk 1 méteres fejfát is.

A fejfa, gomfa alapanyaga a kemény és tartós akácfa, melyet száraz állapotban faragnak, mert a nyers megreped. A faragás a kéreg lehántásával kezdődik, majd a mester kialakítja a törzs és a fej formáját. A fejrész és a törzs előlapja egyenesre, simára van gyalulva. A fejrész a törzshöz viszonyítva mintegy két centiméterrel ereszszerűen előreugrik, ezt vésővel bevágásokkal díszítették. A törzs előlapjára kerültek a halott adatai és az esetleges sírvers. Vésővel 3 mm mélyen vésték be a szöveget – „betűzik” –, melyet néha bekereteztek.

A fejrész legtöbb esetben csúcsos élben végződik. Az élen a bevágás a koszorúk elhelyezésére szolgált. Az elülső legyalult részen található a vésett díszítmények, alattuk pedig félkörben a rövidített felirat, ABFRA, azaz A Boldog Feltámadás Reménye Alatt.

A fejfák vékonyabbak vagy vastagabbak, nem az emberek módja szerint, hanem „ahogy a fa adta magát”, Balla Imre betűző mester szerint. Ugyanígy nincs különbség férfi vagy nő, fiatal vagy öreg sírjele között.

A lassan elkorhadó csónak alakú fejfák továbbélésére, életének meghosszabbítására találunk olyan megoldásokat, hogy gázolajjal, pakurával kenik le a fejfákat, így konzerválva őket.

Néha a kiolvashatatlan véset felé pléh táblát szegeznek, erre olajfestékkel újraírják a halott adatait.

Abban az esetben, amikor a sírhantot körbebetonozzák, és új sírkövet helyeznek el, ennek hátánál rendszerint meghagyják a régi fejfát is.

A templomkertbe, a kialakított emlékparkba 12 fejfát vittünk fel, ezek lenolajjal vannak kezelve. Ide mentjük ezután is azokat a fejfákat, amelyeket a sírok lebetonozásakor már nem tesznek vissza.

A csónak alakú fejfák néprajzi értékek, melyet számon tart a kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság, a Magyar Néprajzi Társaság és a budapesti Néprajzi Múzeum is.

28 * 12 cm

Síkdíszítmények a csónak alakú fejfákon

A fejfa simára gyalult előlapjának elkeskenyedő, felső részén, a fejrészen található a vésett díszítmények, motívumok, a „díszek”.

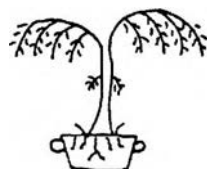
A mester, aki a fejfát betűzte, ugyanazzal a vésővel rajzolta a fejfára a díszeket, amivel a törzsre a halott adatait véste.

„A fejfák egyes térbeli díszítő elemeit ma már csak cifraság, dísz, ékesség-

gével illetik. A díszítmények a helyi... faragóhagyományoknak megfelelően alakultak ki, s váltak a sírjel alkotóelemeivé. Némelyiket... csak a fejfákon alkalmazták... ilyenek tekinthetjük a tulipánnak nevezett díszítményt, amely a fejfákon... a magyar népművészet legkülönbözőbb ágaiban megtalálható...” – olvassuk Kunt Ernőnél.³²

„A vésett díszítmények között... a leggazdagabbak a stilizált növényi motívumok... a földből, cserépből kinövő virágtő-, tulipán-, rozmaring- és faábrázolások. Másik bőven variált motívum a szomorúfűz.”³³

A nálunk található csónak alakú fejfákon mind a tulipán, mind a rozmaring és a szomorúfűzfa vésetek is megtalálhatóak.

A fejfa fejrészét a törzstől egy ereszszerű 1–2 cm-esen kiálló rész, tagolás választja el. Ez, a faragó szerint a HOLKER,³⁴ Kerepesi István szerint PLATT.³⁵

Ez a tagolás minden esetben díszített, vésővel ilyen bevágásokat készítenek:

³² Kunt E. Temetők népművészete...48. old.

³³ Kunt E.: i.m....49. old.

³⁴ Idegen szavak szótára 268. old holker – lekerekítés, homorulat.

³⁵ i.m. 162. old. platt-lemez, lapos – elmagyarosodott német szó

Ez a díszítés sok esetben megkopott. A fejrész itt a legszélesebb (15–20 cm-től 26 cm is lehet).

A fejrész a csónak orrához hasonlóan felfelé egyre elkeskenyedik, csúcsban végződik. A fejrész és a törzs aránya általában fele-fele arányban van kettéosztva, de több esetben a törzs rövidebb. Pl. fejrész 72 cm törzs 63 cm, 95–61 cm, 115–75, 65, 100.

A síkdíszítmények, díszek magassága, szélessége, nagysága és formája alkalmazkodik ezekhez a méretekhez, mert van 15 cm nagyságú dísz, de 45 cm magas és 28 cm széles díszítés is (tulipán) az eredeti tulipán rajza jöhet ide, ha kell.

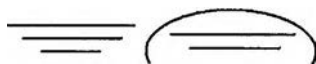
A síkdíszítmények alatt a következő rövidítések vannak:

ABFRA = A Boldog Feltámadás Reménye Alatt

BLPF = Béke Lengjen Porai Felett

BPF = Béke Porai Felett

Az ABFRA betűszó több esetben félkör alakú párhuzamosan haladó vonalak, közé kerül vagy két egyenes vonal közé íródik, melyet lezárt a véső. A betűszó alatt néha ilyen vonalak díszítenek:

A fejfák csúcsának, tetejének bevágásai oldalnézetből: rajzok, csákó formájú, mondja a betűző mester. Egyéb formák:

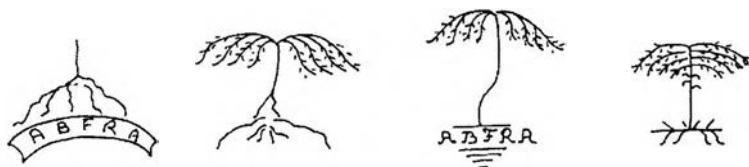

Az érmihályfalvi csónak alakú fejfákon található síkdíszítmények három csoportba sorolhatók:

- szomorúfűz
- rozsmaring
- tulipán.

Kunt Ernő: Temetők népművészete című írásában a fűzfa díszítményekről ezt írja: „A földből, cserépből kinövő fa az élet jelképének tekinthető, és feltehetően ebből alakult ki a kifejezetten díszítő célzatú virágmotívum. A szomorúfűz a famotívum újabb kori, városi hatású átértelmezése lehet, s a gyászt, szomorúságot jelzi.”³⁶

Kerepesi István faragómester nem tulajdonított nagy jelentőséget a díszítményeknek. Azt mondja: szomorúfücfát véstek rá, fücfát azért tettek rá, mert díszes, mert szép, olyan örökzöld, örökös dísz. A virágokat, pl. a tulipánt csak díszként használják, jelképes értelme nincs. Szerinte a virág vázából, tartóból nő ki. Az edény vagy láda, melyből kinőni látszik a „fücfa”, a „tőke”, mint a fejfá földbe kerülő része is.

A szomorúfűzfa vésetek 15–20 cm magasak... Általában négy lehajló ággal és sok apró levéllel vésték. Ugyanúgy, mint a többi díszítőelemnél is, a betűző mester megrajzolta a fa gyökereit is.

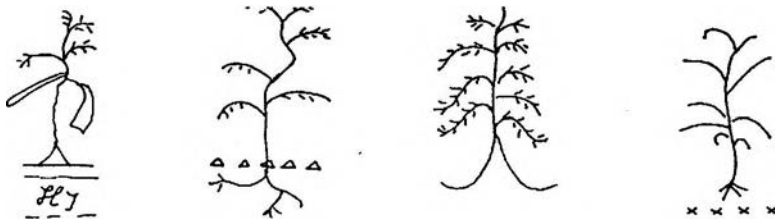
A szomorúfűzfa vésetek a sírköveken, az obeliszkeken, sírkőlapokon is megtalálhatóak, főleg a temető református sírjelein.

Másik nagy számban előforduló „dísz” a rozmaring. „A rozmaring ábrázolása a sírjeleken, de különösen a fejfákon elég gyakori... fenyőágas, halszálkás díszítmény... A rozmaring tehát nem csak gonoszűző, esetleg szerencsét hozó tulajdonságú, hanem... halott jelzésére is szolgált...”³⁷ – írja Balassa Iván: A magyar falvak temetői című munkájában.

³⁶ Kunt E.: Temetők népművészete... 50. old.

³⁷ Balassa I.: A magyar falvak...

A rozmaring, ez a fenyőágas, halszálkás, jó illatú növény, melynek „télen, nyáron zöldellik az ága”, mint a népdal is mondja, jelképszerű. Mindig zöld, tehát mindig él, a fiatalok, életét, szerelmét jelenti a népköltészetben, a Szilágyságban szűzleánykoszorú is. A falusi temetők egyik legrégebbi virága. Kriza János jegyezte le a Kádár Kata balladában: „egyikből nőtt muszkátaszál” (muskátli) „a másikkól rózsmarintszál” (rozmaryn).

A felvett rozmaryn szára általában egyenes vagy hullámvonal. Földből, edényből nő ki, gyökere általában fel van rajzolva. Apró tűlevelei be vannak vésve, néha sűrűbben is, ilyenkor a rajzolat fenyőfához hasonló is lehet.

A rozmarynon kívül a tulipán az a síkdíszítmény, mely nemcsak a mi fejfáinkon, hanem a Szabolcs-Szatmár megyei fejfákon is gyakran szerepel. Hoppál Mihály: Fejfáink keleti háttéréről című munkájában így írja: „... különösen a szabolcs-szatmári, de máshol is, ahol az oszlop alakja miatt volt hely vésset díszítmény elhelyezésére, hihetetlen gazdagságban találjuk meg a fa képét.

Az ábrák világosan mutatják, hogy nem a szomorúfűz egyszerű variálásáról van szó, hanem „az életfa” jelképének változatairól. Meglepő... a tulipános életfák gyakori megjelenése.”³⁸

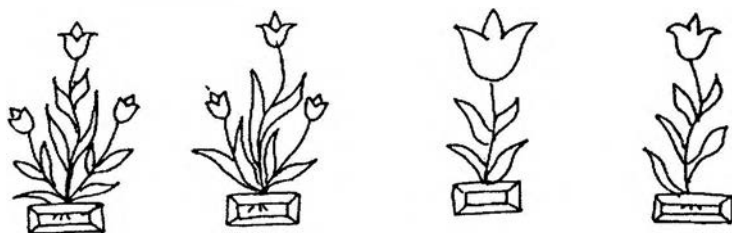
A debreceni temetőkben a századforduló idején olyan tulipános ábrázolásokat rajzoltak le, melyek cserépből, szívből sarjadtak, máshol meg több tulipán nőtt ki egymásból. Ezek a tulipá-

³⁸ Hoppál M.: Fejfáink keleti háttéréről... 363. old.

nos díszítványok a magyar nyelvterület keleti részén gyakran találhatóak és szinte napjainkig fennmaradtak – írja Balassa Iván.³⁹

Nálunk 22 csónak alakú fejfán van tulipános díszítvány. Van három egyes tulipános díszítvány. Az egyenes szárú kétlevelű tulipán ládából nő ki, két levele van és még a bibét is bevették a virágba. A másik két egyenes tulipán stilizált koporsóból nő ki, s három gyökere is fel van vésve.

A koporsó egyszerű rajzolatú, felülnézetből ábrázolták. Ebből a koporsóból nőtt ki a tulipán, minden esetben két vagy három gyökérrel vették.

Ezek a „tulipános életfák” a koporsóból nyíló virágok az élet, vagyis a feltámadás hite és reménye.

Kádár Kata balladája szerint: „Az egyiknek csinátattak, fejér márvánkő kopossót, A másiknak csinátattak, Vörös márvánkő kopossót...Az egyikből neveködött, Fejér márván liliomszál, A másiból neveködött, Vörös márván liliomszál.”⁴⁰

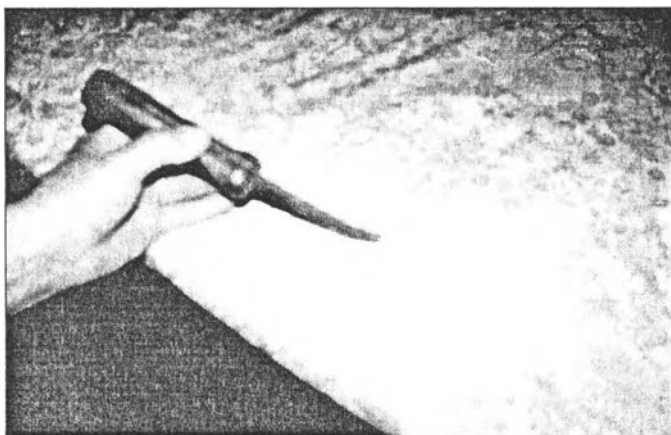
Van a fejfákon hármás tulipán vésés, az egyetlen négyes a negyedik szár a középső szár elágazása. Az egyetlen ötös tulipán, a koporsóból kiinduló három száron van az öt tulipánvirág. A két „plusz” tulipán a középső száron helyezkedik el. Koporsóból nő ki, az egyik virág a fában levő görcs miatt kissé elnagyolt. A vésés mérete 45 cm magas és 20 cm széles.

³⁹ Balassa I.: A magyar falvak... 130. old.

⁴⁰ Kriza J. Vadrózsák... 40. old.

SÍRFELIRATOK, SÍRVERSEK A CSÓNAK ALAKÚ FEJFÁKON

A csónak alakú fejfák simára gyalult előlapjának törzsi részén a holker (eresz) alatt található a sírfeliratok és sírversek, melyek általában nyomtatott betűkkel vannak bevésve. A keskeny és hosszú felülethez igazodva vésték a szöveget, a betűvéssővel (lásd fénykép). A szöveg emiatt rövid sorokba tördelődött, és az elválasztás szabályainak nem mindig megfelelően történt.

A sírfeliratok leggyakrabban használt bevezető formulája az: Itt nyugszik... ezután következik a név, élt... évet, meghalt... és valamelyik záróformula, mint Béke poraira, B K P, Nyugodjon békében, NY P B, megtalálható még az: E sírhalom fedi testem, E sírhalom alatt pihennek... E sírban nyugszik... stb.

Néhány szebb sírvers:

Itt nyugszik egy / jó édesanya / és nagymama Kovács Gábor-
né szül / Geszti...lianna / élt 90 évet / mikor Jézusom-hoz tértem
/ meghalt 1969 / IX hó 28 / béke poraira.

Szomorú fűz / lombja / rá borul e sír / halomra de jó / alata
megpi / heni odalent / már nem fáj / semi Nagy Róza / volt a
nevem / tóth zsigmond / volt a hitvesem / 69 évet éltem / mikor
Jézusom hoz tértem / meghalt 1966 / II ho 26 on / gyászolja
férje / és gyermeke / béke poraira.

Utas / állj meg / sírom felett / olvasd végig / a nevem / ifj
Kiss / Bálint volt / a nevem.

Mikor Jézus /omhoz tértem / élt 18 évet / meghalt 1970 – VI
ho 17 én – béke poraira.

Nézd / halandó sírt / mint holtnak / hazáját / néhai / Dobos
István / és neje Bernáth / Zsuzsanna örök / nyugalmát...

Mint vihar / az erős / tölgyet / úgy dönt. / A halál / téged sír
/ utánad / két gyer- meked és / a férjed ...

Itt nyugszik / egy levert / erő kit befed / e gyászos temető / ki
szeretet / volna még / élni / de már ide kel / let térni / e csöndes
/ temetőbe / 3 feleségem / holttestéhez / Zih Antal / volt a nevem
/ 56 évet éltem / mikor Jézusom-hoz tértem...

Utódaim úgy / szeressétek egy / mást / mint én / szeretelek-
titeket...

Hosszú szenv / edésem im / már véget ért / romlandó testem
e / gyász sírba / tért kedves / jó családom / Isten hozzátok / nem
gondol már rátok a / ti jó apátok...

A FEJFAFARAGÁSRÓL

E témáról sikerült megszólaltatni több idős embert, akik foglalkoztak fejfafaragással és vésték a sírfeliratot ezekre az általuk készített sírjelekre. Balla Imre 1999-ben 82 éves volt. Az adatközlő számos sírjelen, fejfán, vagy ahogy nálunk mondták, GOMFÁN faragott.⁴¹

Elmondása szerint a csónak alakú fejfát egyesek csak „fejfának” nevezték. Mások „GOMFÁNAK”. Azért faragják ilyenre, hogy olyan legyen az esése, hogy lecsorogjon az eső róla. Teteje meg olyan legyen, mint a huszár csákója. A fejfa tetején a bevágás a koszorúnak volt... „minél jobban meg volt hajtva a fa, annál szebb volt, az volt a szépsége”, szölte a „tudományos” meghatározás a fejfáról.

A fejfákat ácsok faragták, asztalosok nem, ő pedig rávéste a feliratot. Régi ácsmesterek voltak Sánta Sütő Imre, Kovács József. Tőlük tanulta meg fiatal korában a betűzést. Mikor Kovács Józsi már nem látott, ő betűzött tovább, így örökölte a mesterseget és a művészetet a ködbe vesző eredetű mesterfogásokkal.

Másik adatközlő, Hegedűs Etelka azt mondja, hogy az ő gyermekkorában Baungartner János is faragott fejfákat. Az ő magyarázatáról és munkásságáról nincs adata, de a forma és a módszer nem változott.⁴²

A fejfát a család megbízásából faragták, egy-két napot dolgoztak rajta. A munka a halottasháznál volt, vagy annál a rokonnál, aki a fát adta. Száraz akácból faragták a legjobb fejfát.

A faragó szerszámai a nagybalta, fejsze, bárd, gyalu, fűrész és a betűző véső, ezek segítségével formálták emlékké a fát.

A fejfa alsó harmadán a kérget meghagyták, a középső részt

⁴¹ Balla Imre 82 éves, December 1. utca 31.

⁴² Hegedűs Etelka 74 éves, Forráskút utca 7.

simára gyalulták, a felső harmadot pedig a díszítés elhelyezésére használták, a HOLKERT a vésővel kicifrázták, végül miután kifaragták, festették és betűzték a fejfát. A fejfa magassága általában 1,90 volt a föld felett és 80 cm a földben.

A fejfát festették, ápolták, ha nem hagyták meg a természetes színében, akkor INDRUC nevezetű fekete festékkeverékkel festették le. Ez disznómáj, fekete porfesték és tojás keveréke volt. Ha megszáradt, következett a betűzés. A kivésott betű a fa természetes színén maradt. Balla Imre ceruzázás nélkül, fejből betűzött, az egész munkamenetet így sorolta, idézve az ő szavait: „a fát baltázzák, gyalulják, kimargózzák, kisorozzák és betűzik. A fejfa csónak alakja úgy alakult ki, hogy spiccebe vágták, csi-szolták, holkereztek, utána lekenték kindruccal, kikockázták a sorokat, de a betűket nem rajzoltam előre. Úgy vágtam ki a fűrészszel, hogy a teteje magyar csákó formájú legyen, utána cifráztuk a holkert”.

Elmondása szerint megtörtént, hogy több munkát fordítottak rá... „Ha vastagabb fája volt, azt lehetett cifrázni. Két vonal a szélén a vésővel, vagy lekerekítettem, hogy ne legyen sarkos”. A legfontosabb eszköze a betűző véső, amit Györkei Sándor készített, aki kovács volt.

Arra a kérdésre, hogy mióta faragnak ilyen fejfát, azt mondja: a 13 aradi vértanú kivégzése után ilyen fejfát használnak, de azelőtt is volt már ilyen.”

A fejfát a temetés napján vitték ki a temetőbe. Az ott is maradt pusztulásáig. Megtörtént, hogy november 1. (halottak napja) előtt sok fejfát újragyalultak és újra betűztek kérésre, néha 25–30-at is át kellett betűzni.

A sírfeliratok szövege hagyományként öröklődött. Csak néhány példa az adatközlőtől: Itt nyugszik egy hunyt erő/ kit befed a gyászos temető/ ki szeretett volna még élni/ de már ide kellett térni / itt a csendes temetőbe / hideg sírja fenekére /

Utas állj meg sírom felett / olvasd végig a nevemet / x y volt
a nevem / x y a hitvesem / x évet éltem mikor / Jézusomhoz
tértem /

Mint a rózsa, melyet sért a meleg szél / hirtelen elhervad és
tovább már nem él / úgy a halál a nagy hantnak virágát / elher-
vasztja s elolt világát /

A fejfákon levő díszekről úgy nyilatkozott, hogy a szomorú-
fűz megnyugvást jelent, ott pihen a meghalt. Régen fűzfát ültet-
tek a sírra, később rajzolták, vésték a fejfára. A tulipánt és a fűz-
fát is vázába, koporsóba rajzolták.

Érdekes, hogy nincs hagyománya annak a máshol elterjedt
szokásnak, hogy a fejfa vastagsága, vagy a magassága kifejezi
azt, hogy szegényebb vagy gazdagabb volt a halott. Elmondása
szerint, amilyen fát kaptak, olyat faragtak, vagyis „ahogy a fa
adta magát”.

A másik jelentős adatközlő Kerepesi István⁴³, aki fejfákat
faragott fiatal korában. A fejfa faragását egy öreg mestertől ta-
nulta még gyermekkorában, a nevét már nem tudja. Csak egy-
szer mutatta meg neki a munka menetét, aztán ő folytatta. Isme-
rősöknek faragott csak, de azokat betűzte is. Egy-két napszámos
is segített neki, de a fontosabb munkákat ő végezte. Egy, ritkán
két napot dolgozott egy fejfán. Nem pénzért dolgozott, hanem
vizontsegítségért. „Amennyi időt tettem, annyi időt jöjjön ne-
kem kapálni” – mondta.

A munkamenetről hasonlóan szólt az adatközlő. Száraz akác-
ból készült a gombfa, mert a nyers hasad, nem lehet betűzni.
Speciális eszközöket nem használt, csak az ácsszerszámait, a
baltát, gyalut, szélesbárdot és a betűzővésőt.

A fejfa elkészítésének megvolt a sorrendje: a napszámosok a
már száraz fát durván kifaragták, a mester ezután kereszt irány-

⁴³ Kerepesi István 85 éves, Plugar utca 115.

ban legyalulta, még faragott rajta, kiformázta az alakját, kialakította a betűlapot.

A fejfa egyenes részét, törzsét „egyenes test”-nek is nevezi. A törzs hátsó faragására azt mondja, hogy „négy sarkos a hátulja”. A fejfa föld alatti részét „földbe való test”-nek nevezi, ezt egyáltalán nem kell faragni. Két és fél, három méter is volt egy-egy fejfa, abból egy méter került a földbe, ezt a részt „tőké”-nek is nevezte. Állítása szerint a síkdíszítményeken levő edény vagy láda is „tőke”, melyből kinő a „fücfa”.

1,60–1,80 méter volt a gombfa föld feletti része. A törzstől a csúcs felé elkeskenyedő részét a fejfának „zsugár”-nak nevezte, ezt minél szélesebbre igyekezett faragni, hogy tartása legyen, mert „hamar gallyra megy, ha vékony a zsugár”.

A fejfa száz évig is eltart – mondja, ő nem faragta, nem betűzte újra. Szerinte, ha jól be van vésve, és megfelelően kezelve van, sokáig megmarad, eláll.

A fejfa elülső részét homloknak mondta. Erre faragták a díszítést (síkdíszítményeket). Alatta kissé kiálló rész a „platt”. Ez alatt van a „betűző lap”, ide kerül az írás. A fej és a törzs találkozásánál levő rész a „váll”, oldalról nézve kicsit szélesebb, arra tették a koszorúkat, ez a rész lett „beszegelve”. Amikor lehervadt a koszorú, csak akkor látszott a szomorúfűzfa, tehát úgy értette, hogy ez a koszorút helyettesíti, és csak díszként szerepel a fejfán.

A fejfa tetejét ő „srégben” levágta, néha lekerekítette. Elismerte, hogy a fejfának csónak formája van, de nem nevezte a beszédben így: „azért volt az alakja előrebuktatva, hogy az eső ne érje a betűzést”. „Előrebukik a zsugárzsága” mondja, a fejrész meg a betűzés közötti bukás 5 cm kell hogy legyen. Azért is van kissé megdöntve, „mert így pofásabb és védi a betűt”. Az egyenes hátú fejfára azt mondta, „azon nincs buktatás”.

Kerepesi István egy kézzel faragott, de „sose ütött mellé”. Verseket ő nem szeretett írni, mindig a család határozta meg, mi

legyen rávésve a fejfára. A betűző vésője már nincs meg.

Nem tulajdonított jelentőséget a síkdíszítményeknek. Mikor a lélek kiábrázolásáról kérdeztem, azt felelte, hogy „az csak különleges bemondás”. Ugyancsak mesének nevezte azt a hiedelmet, hogy csónakon megy át a lélek a túlvilágra. Ő ezt még nem is hallotta.

A betűket nem faragta a széléig, mindig kihagyott néhány centimétert „stáf”-ot, mert a „sarka lepattan a melegbe”, és a betű megrongálódik.

A szomorúfűzfa bevésését a következőképpen mondta el: „Az alanya a fűzfának olyan kell hogy legyen, mint ez a véső (20–25 cm), utána jönnek az ágak, azok csüngtek lefelé. Nagyon sűrű ne legyen, de legyen több ág”. Túl sűrűn nem véste a lombot, mert a vésetek közötti rész „könnyen lepattan”.

Más faragó mesterről nem tud, se előre, se régen elhunytira nem emlékezik. Azt mondja: „Az utóbbi időben vaspálcát építettek be a földalatti részbe, hogy nehezebben lehessen kivenni onnan.”

Temetéseken csak ritkán vett részt, ő csak elkészítette a fejfát, a család tagjai vitették ki a sírhoz szekérral. A fejfát a halottas háznál faragták, de ha elvitték hozzá, otthon is megfaragta. A temetőbe kivitt fejfát átadták a sírásóknak, azt őrizni nem kellett.

Az érmihályfalvi temetőkben 2000-ben 112 darab fából készült fejfa volt, már csak 92 darab van. A templomkertbe kialakított emlékparkba 12 darab került.

A legrégebbi csónak alakú fejfa 1929-ben készült, a legutolsót 1981-ben faragták. Azóta átvette helyüket a vas és a beton.

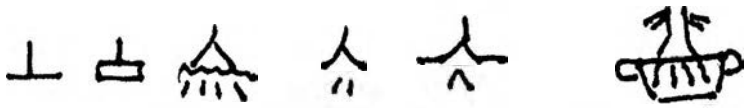
Kár lenne ezeket a népművészeti alkotásokat elfeledni, vagy tönkremenni hagyni. Ezért született meg a templomkert gyűjteménye és számos fénykép és leírás a csónak alakú fejfákról.

SZOMORÚFÚZFA VÉSETEK, DÍSZÍTMÉNYEK A CSÓNAK ALAKÚ FEJFÁKON

A szomorúfűzfa díszítmények inkább a 1940–1950-es évek díszítőelemei voltak.

Három típusba sorolhatók:

I. típus: töve, „tőkéje” alapján, 3–4 ága van felvésve, apró sűrű levelei vannak.

II. típus: vastag törzs, elnagyolt ágak, levél nincs vagy nagyon ritkásan.

III. típus: csak a „tőke”, az alap látszik, az ágak és pár lekopott levél.

A fejfa leltári száma	Év	Típus	Nő/Férfi	Az elhunyt életkora
99	1952	I.	nő	76 éves
96	1960	I.	férfi	68 éves
89	1962	I.	férfi	56 éves
78	1979	III.	férfi	86 éves
75	1952	III.	férfi	56 éves
75	1952	III.	nő	61 éves
66	–	III.	–	kiolvashatatlan
67	1966	I.	nő	69 éves
40	1941	I.	nő	36? éves
24	1941	I.	férfi	47 éves
25	1941	II.	férfi	46 éves
23	1957	III.	férfi	66 éves
21	1940	I.	férfi	75 éves
19	19-7	II.	férfi	68 éves
16	1960	III.	férfi	88 éves
14	–	I.	férfi	77 éves
8	1955	II.	nő	64 éves
5	1966	III.	nő	26 éves

**Rozmaring díszítmények a csónak alakú fejfákon,
érdeesebb vésetek**

Sorszám	Leltári szám	Név	Típus a csoportosítás szerint I., II., III.	Állítás éve
Jobb oldal				
97		Kovács Sándorné	II.	1977
93		–	I.	–
92		Takács Róza	II.	1968
88		Szilágyi Mariska	–	1972
88		Szilágyi János	II.	1954
85		Nagy Eszter	II.	1960

Sor- szám	Leltári szám	Név	Típus a csoportosítás szerint I., II., III.	Allítás éve
80		Nagy Róza	–	1977
79		Kovács Károlyné	I.	1954
80		Tóth Zsigmond	III.	1977
75		Szabó Károly	III.	1952
74		Kiss József	I.	195-
67		Ifj. Kovács Lajos	I.	1959
63		Nagy József	III.	–
65		Adorján Anna	III.	1965
64		Fülöp Zsófia	II.	1963
59		Fülöp Gábor	III.	1974
60		Nagy –	I.	1966
55		Csavar Margit	II.	1973
54		Boros Juliánna	III.	1975
Bal oldal				
8	38	Cseke Gábor	–	1957
8	23	Szatmári Károlyné	–	1969
11		Kecskés Zsigmondné	–	1972
12	64	Gergej András	10 cm.	1952
1	3/48	Boór Piroska	I.	1972
	3/6	Torda Lajos	III.	1949
	3/7	–	II.	–
	7/7	Bóna Jánosné	I.	1975
	11/2	Biró Eszter	?	–
10	9/16	Kis János	I.	1952
16	18/23	Szatmári Zsuzsánna	I.	1960
17	19/19	Vargasi János	I.	1971
18	2/9	Dobos István	II.	?
22	21/3	V. Kovács János	I.	1944
26	26/11		I.	1970
27	28/29	Zajti Edéné	I.	?

Sor-szám	Leltári szám	Név	Típus a csoportosítás szerint I., II., III.	Állítás éve
31	22/6	Kása Gáborné	I.	?
34	35/2	Szatmári Károlyné	II.	1955
35	35/1	Szabó Sándor	I.	1970
36	36/3	Kovács András	I.	1970
37	37/4	Sáska Gábor	I.	1952
42	44/5	Molnár Eszter	I.	1960
43		Bíró Pál	II.	bozót
44		Mérai Lina	II.	“
47		Balázs Lajos	I.	1959

Tulipán díszítményű csónak alakú fejfák

Leltári szám	Tulipán a virágok száma szerint	A fejfa állításának éve	Férfi v. nő	Az elhunyt életkora
55	3-as tulipán	1956	férfi	55
46	3-as tulipán	1970	férfi	50
46	3-as tulipán	1970	férfi	18
33	3-as tulipán	1952	családi	
29	1-es nagy virág	1944	férfi	43
13	3-as tulipán	1969	nő	90
15	3-as tulipán	1962	nő	78
15	3-as tulipán	–	férfi	81
14	4-es tulipán	1944	nő	–
4	3-as tulipán	1973	férfi	69
99	3-as tulipán	1967	férfi	60
98	3-as tulipán	1967	nő	74
86	1-es tulipán	1976	nő	78
87	3-as tulipán	1977	nő	82
77	5-ös tulipán	1965	nő	81

Leltári szám	Tulipán a virágok száma szerint	A fejfa állításának éve	Férfi v. nő	Az elhunyt életkora
76	3-as tulipán	1979	nő	85
71	3-as tulipán	1978	családi	95
69	3-as tulipán	1977	férfi	78
61	1-es tulipán	1981	nő	81
61	3-as tulipán	1974	férfi	75
56	3-as tulipán	1976	férfi	63
57	3-as tulipán	1973	férfi	74

Ebből a statisztikából kitűnik, hogy a legtöbb tulipán-motívumot a 60-as, 70-es években vették.

Megvizsgálva ezeket a síkdíszítményeket, négy alaptípusba soroltam:

I. típus: koporsóbó kinövő hármastulipán. Három száron a három kinyílt virág. A levelek száma 4–10, három gyökere a stilizált koporsóba van vésve.

II. típus: 4-es, 5-ös tulipánbokr. Koporsóból nő ki, három szára van. A középső szár elágazik, itt van a negyedik, illetve öt virág felvéve, ezeknek külön levele van. 1942-ben, illetve 1965-ben készült a fejfa.

III. típus: ládából (cserépből) kinövő tulipán-tő. Két levele van és egy nagy virága, melyen díszként a két bibét is kivették. 1944-ben készült.

IV. típus: két darab egyes tulipán. A virágtő a koporsóból nő ki, szára hullámvonal, négy, illetve öt levele van. Egyetlen virágát nagyobbra vették, mint a többi típusnál említetteket. Mindkettő keletkezésének éve 1976.

SÍRKÖVEK, OBELISZKEK, VASFEJFÁK

„A sírkő a legrégebb ismert síremlékforma – írja Jakab Lőrinc – hiszen már az új kőkorból is maradtak olyan szikla és kőegyüttesek „melyeket a halott emlékére állítottak.”⁴⁴

Kolozsváron 1585-ben a Tanács erről így rendelkezett: „Akkik azután a sírok fölé követ akarnak faragtatni, legyen szabadságukban...”⁴⁵

„A sírjeleket–sírkövet az emberek azért állítják, hogy az élőket nemzedékek multán is a holtakra emlékeztessék”– írja Gazda Klára, majd így folytatja: „a kő szimbolikusan az addig eleven embert helyettesíti. A szimbólumok jel értékűek, valóság tartalmuk hozzárendeléses. Jelentéssel előzetes ismereteink telítik.”⁴⁶

A parasztság polgárosodásának egyik kísérő jelensége, hogy a falusi temetőekben is a fa sírjeleket fokozatosan felváltják a sírkövek. A szegényebbek maradnak a fánál, a gazdagabbak viszont kő sírjeleket használnak.⁴⁷

Ezt erősíti meg Balassa Iván is a magyar falvak temetőinek elemzésekor: „a sírkeresztek és sírkövek, mivel többnyire tanult mesterek készítették, ritkábban épülnek paraszti hagyományokra és inkább a nagy stíluskorszakok megkésett, provinciális változatai. Az új anyag, elsősorban a műkő a falusi temetőekben hamar, a városiakat szorosan követve jelentkezett, legfeljebb mennyiségi különbségek adódtak⁴⁸”.

⁴⁴ Jakab Lőrinc: Az emlékezet köve... 22. old.

⁴⁵ i.m.

⁴⁶ Gazda Klára: Nagy Jenő emlékezete... 23. old.

⁴⁷ Kunt Ernő: Sírjelek... 54. old.

⁴⁸ Balassa Iván: A magyar falvak... 143. old.

Az érmihályfalvi temetőben a már feldolgozott csónak alakú fejfákon kívül vannak sírkövek, sírkőtáblák, obeliszkek, kripták és vasfejfák is.

A sírköveket formailag két csoportba osztjuk.

1. sírkőtáblák
2. obeliszkek.

A sírkőtáblák legegyszerűbb formája azok a kövek, melyek természetből fogva laposak. Ezeket félig a sírba ásva állították fel, csak az íráshoz szükséges felületet simították le. A mi, kőben szegény vidékünkön a temetőben ilyen nem található.

A faragott sírkőtábla, tábla alakú sírjel. Kő alapon nyugszik. Formáját, a szöveget hordozó előlap határozza meg, melynek két oldala, illetve szögletes timpanonszerű, íves, karéjos tetőrésze igen változatos körvonalú és díszítésű lehet⁴⁹ – határozza meg Kunt Ernő.

B. 8. 162

Szürke mozaik sírkőlap.

Kb 1 m magas, a földbe van süllyedve, díszítése nincs.

Itt nyugszik
KOVÁCS TERÉZIA
 Papp Zsigmondné
 Élt 45 évet
 Megh. 1872

⁴⁹ Kunt Ernő: Temetők... 55. old.

B. 26. 213

1 m-es szürke gránit sírkőlap, alacsony kőtömbön áll.

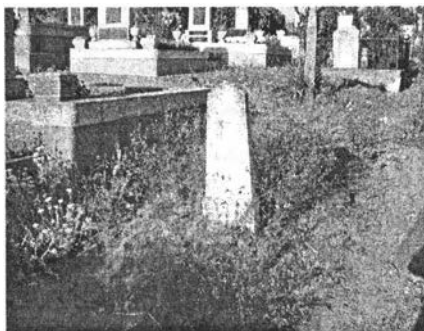
Itt nyugszik

BÖSZÖRMÉNYI JULIANNA

Szül. Debrecenben, 1883-ban

Megh. 1886 dec.12

Béke poraira

Négyzetes kőalapon áll, szürkés sírkőlap, 1,50 magas.

LOVASS BORÓKA

Sz.1922. jan. 26

Megh. 1930. máj. 2

Áldott legyen emléke

(Schwartz – Érmihályfalva műhelye)

A sírkőlapoknál, sírkőtábláknál a lényegében egyszerű forma szépségét az előlap és a kiegészítő részek, főleg az oromrész aránya adja meg.⁵⁰

⁵⁰ Kunt E. Temetők... 55. old.

B. 7. 168

Fehér sírkőtábla felső része.

Sírásáskor került elő.

E sírhalom alatt nyugszik
Néhai
NAGY SÁNDOR
Élt 49 évet
Mehalt 1879. március
19-én
Béke hamvainak
E sírkövet állította jó fér-
jének szerető
Neje
Sipos Sára

Temetőnkben sírkőtábla kevés van, a legjellegzetesebbeket, legszebbeket lerajzoltuk, lefényképeztük.

A legegyszerűbb a Böszörményi Juliánna sírkőtáblája 1886-ból, ugyancsak 19. századbeli Nagy Sándor 1879-ből való sírkőtáblája, mely sírásáskor került felszínre. A díszített, szépen faragott kő el van törve, ma a református templomkertben kialakított kőtárban található. Kovács Terézia sírkőtáblája 1872-ből félig a földbe van süllyedve, az évszámot is föld takarja.

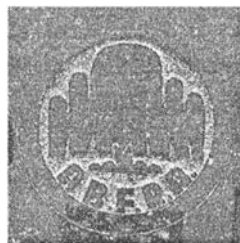
A sírkőtáblákkal ellentétben jóval több obeliszk található temetőinkben. Balassa Iván megállapítása: „a faragott álló sírkövek polgári és köznépi vonatkozásban szórványosan csak a 16. század végétől tűnnek fel. Elterjedésük... csak a következő századokban mutatható ki.”⁵¹

⁵¹ Balassa I. A magyar falvak temetői... 68. old.

A mi temetőnkben csak a 18. század második feléből maradt ránk néhány szép obeliszk. Nagyobb számban a 20. század elején állították, körülbelül az 50-es évekig. Ezután terjedt el a „vasfejfa” és kereszt, szintén vascsőből, a betonkeretes, vagy teljesen lebetonozott magasított síron az általában szögletes téglafarmájú sírhely. Az ezzel egybeépített beton sírkőlapon, melynél előrészen márvány- vagy műkőlap van, melyre az adatok és a sírversek kerülnek.

A régi sírokon található obeliszkek (néhol kettő is egy-egy 6–8 személyes, széles síron), de sok család az új, betonkeretes, vagy lebetonozott sírjára is visszaállítja, sőt új nevek kerülnek rá. Néhány esetben a széles síron obeliszk sírkő és új fekete gránit sírkőtábla is van.

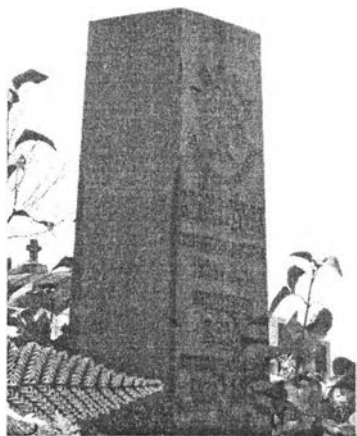
Kunt Ernő az obeliszkekről ezt írja: „Az obeliszk formájú sírkövek földművesek sírján ritkábbak, mint a tábla alakúak. Gyakoriak viszont a kisnemesi falvakban. E sírjeleket is földbe mélyített kőlapra állítják. Föld feletti része általában a sírjel egyharmadát kitevő négyzetes tömbből, s az erről felmagasló csonka gúlából áll. Ahol a kőanyag megengedi... 2–2,5 m magas impozáns obeliszkeket is faragtak... A csekély számú és nem túl változatos sík díszítmény az alsó tömb négyzetes előlapján kap helyet...”⁵²

⁵² Kunt Ernő: Temetők... 59. oldal.

Ez az összefoglaló leírás jellemző a mi obeliszk sírköveinkre is. A két vagy három részből álló, szögletes sírkövet téglalap alakú kőalapra helyezik, a kő nagy része a földbe van ásva. Alapanyaga fekete vagy szürke gránit kő vagy márvány.

Sok esetben vaskerítéssel körülvett síron állnak, a sírokat régen téglából alakították ki, majd cementből. Vannak 4x4, sőt 6x6 m-es „sírkerít”-ek is, bennük magasodik a 2,5–3 m magas obeliszk. Az obeliszkek felirata a sírkő előlapján van. Ha sok halotról emlékeznek meg, akkor a hátlapra, sőt az oldalára is kerül név és adat.

Az obeliszkek díszítése a fűzfa többféle vésete (lásd a nagyított fotó-részleteket). Egyes sírköveken a nevek kezdőbetűje díszesen vésett. Az obeliszkeken sírvers nincs.

Az obeliszkek talapzatának jobb oldalán feltüntették a kőfaragó nevét is. Ilyeneket olvashatunk: Első emlékkő raktár Debrecen, Dézsi Sándor Debrecen, Boros Sándor Debrecen, Kozma Debrecen, Kiss M. Debrecen, Kegyes F. Debrecen, Kohn Debrecen, Fodor Debrecen, Svarc Dávid Érmihályfalva, Schwartz S. Érmihályfalva, Gui Carei.

Két befejezetlen görög oszlop van a temetőben. Mindkettő a 19. századból, mindkettő fiatalok sírján áll. A sírkő talapzatának három oldalára van elosztva a sírvers és a halottak adatai.

J. 24. 509

Fekete gránit obeliszk, fűzfával, fényképpel.

KECSKÉS Andrásné
1891–1975
Oroszországban elhalt
Fia SÁNDOR emléket őrzi
1914 – 1946
„Aki hisz az Isten fiában
ha meghalt is élni fog.”

1 méteres félig kidőlt,
gondozatlan obeliszk.

J. 27. 235

Itt nyugszik
M. SZABÓ JÁNOSNÉ
Szül. Őjüs Lidia
Élt 61 évet
Megh.1884

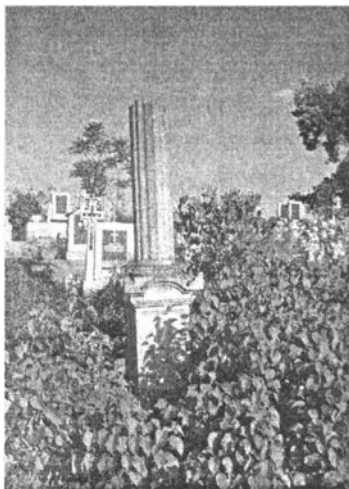

Befejezetlen görög oszlop, a katolikus temetőben áll.
Elhanyagolt, gazos.

BESZTERCZEY BERTALAN
1849 –1877

A felirat az alsó négyszögre került,
elosztva három oldalra.

Sírodon a géniusz tört fáklyát
 Alant a lelked a kinyílt egek
 Fény homályába száll.
 Búsán ömölnek könnyeink
 Nyugvó poraid felett, míg
 lelked
 Az ég boltjain fent szárnyakon
 lebeg.

Másik jelentős sírjel temetőnkben a kriptá. A kripták vaske-
 rítéssel körülvett, különböző formájú építmények. A koporsók
 nem a földbe kerülnek, hanem a föld feletti építménybe, a krip-
 tába. Gyermekkoromban hallottam az öregektől, hogy nem
 kriptá, hanem KRIPTÁJ, nem koszorú, hanem KOSZORÓ, nem
 sokrot készítettnek, hanem CSOKORTOT.

Szép kriptá a temetőben a Bujanovics család kriptája, a
 Lovass családé, a Tunyogi családé, melyen a lezárt ajtó mellett
 egy tő szőlő fut fel. Érdekesebb síremlék a Fekete Károly fes-
 tőművész síremléke, melyen egy ég felé tekintő ifjú térdelő
 alakja látszik. Óriási síremlék a Praszler családé. Két címeres
 sírkövünk van: a Bujanovics család és a Szlávy család sírján.

Visszatérve a kriptákra, a halottak adatai a beépített már-
 vány táblára vagy táblákra kerülnek esetenként.

B.21. 476

Téglából épített bevakolt kripta,
az írás a szürke márványtáblára
van vésve, díszítés nincs.

Litteráti
VÉGH JÓZSEF
Ref. esperes
1862–1938

Körülkerített kripta, eleje
bevakolt, rendbetartott, a
nevek fekete táblán állnak,
aransárga betűkkel.

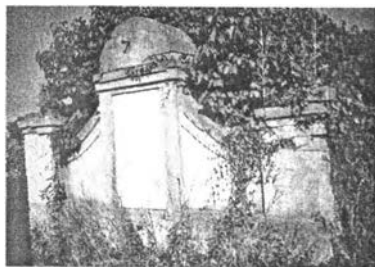
LOVASS SÁNDOR
1851–1918
LOVASS DÁNIEL
1876–1936
LOVASS DÁNIEL
1919–1992

TUNYOGI ZSIGMOND
1931
TUNYOGI KÁROLY
1933

Az ippói és érkeserői Práter család 1525-es címere

Ippi és Érkeserői
Dr. FRÁTER GÁSPÁR
1852–1927

néha mind a kettő. A kereszt esetenként a sírkőlappal van egybeépítve, cementből, ezen a Corpus valamilyen fémből, ezüst vagy aranszínűre festve, melyet vandál kezek sokszor kifeszítenek, ellopnak. Ezekben a lebetonozott sírokon több esetben van

Vaskerítéssel körülvett kripta, az írás fehér márványlapon van. Elhanyagolt sírhely, a család lezármazottai nem élnek itt.

A legújabb, de korántsem a legszebb, a betonkeretes, vagy teljesen lebetonozott tetejű sírhely, melyen a beton sírkőlapon van a keretbe foglalt gránit vagy márvány előlap, melyre az elhunytak adatai kerülnek. A sírkőlapokon a halott adatain kívül sokszor igei idézet, vagy valamilyen vers, verses felirat van. Ezeket gyűjtöttem össze a Temető költészete című részben. Itt található a fűzfa vagy a kereszt vésete,

díszes sírkő, könyv alakú, szív alakú, vagy csak a faragása díszesebb. Márvány és cement vázák vannak a virágoknak, márványból kifaragott fáklya van némelyen, a sírkőbe be van építve az elhunyt fényképe stb.

Másik igen elterjedt fejfa a vascsőből készített fejfa vagy kereszt. Vasrúdra (csőre) helyezik a táblát, vagy a kereszt formában összehegesztett vascsőre. Erre a táblára kerülnek a halott adatai. Ezek a legszűkszavúbb fejfák, a halott nevén, születése és halála dátumán kívül ritkán találunk rajta más szöveget. A sima bádogról az idő lemarja az olajfestéket, hamar olvashatatlaná válik, megrozsdásodik. Azok a táblák időállóbbak, melyek alumínium lemezből készülnek, és bele gravírozzák a szöveget.

Kunt Ernő is foglalkozik a vasfejfákkal, Temetők népművészete című munkájában ezt írja: „Vasból öntött protestáns sírjelek... előfordulnak falusi temetőinkben... amint a

vaskereszt, úgy a sírjelek is a nagy vasgyárok, öntőműhelyek hatósugarában találhatóak meg.⁵³

A nálunk fellelhető vasfejfák és keresztek a volt kollektíva és a Gostat lakatosműhelyeiben készültek.

„Bajtársai örök nyugalomba hejezték”

Temetőink bemutatásakor úgy érzem, nem maradhatnak ki azok a sírok sem, melyeken a háborúban odamaradt áldozatoknak állítanak emléket hozzátartozóik.

Az első világháborúból két sírkő maradt ránk:

– Czifra János megh. 1930 – és fia CZIFRA ISTVÁN – testvéröccse CZIFRA KÁROLY – hazájukért hősi halált haltak – nyugodjanak békességben – Áldott legyen szent emléküik.

– Itt nyugszik néhai / Kovács SÁNDOR / ki hősi halált halt / a galicziai harctéren / kapott sebesülésében / 32 éve(s) Kvroban / 1914 okt. 24 / (Megjegyzés a halottak anyakönyvéből: A harctéren sebet kapván nyolc napig nem tudott táplálkozni és ez okozta halálát.)

– A második világháborúban odamaradtak emléke:

– BARÓTHY SÁNDOR / 1882–1944 / meghalt valahol / a Tiszánál / fia JÓZSEF / élt 27 évet / Hősi halált halt / Tordánál 1944-ben / ott álmodik szép hazája felől...

–...Fronton meghalt férjem / KOVÁCS JÓZSEF 1917–1944 / emlékét őrzi.

– E síremléket emeltette / bánatos szülei és testvére / VAJDA GYULÁ-nak ki / hősi halált halt / Uhorinovi csatában / 1944 jul 26 25 éves korában / bajtársai örök nyugalomba / hejezték

⁵³ Kunt E. Temetők népművészete... 55. old.

Paszienácán – ott álmodik hazánk boldogabb és szebb jövőjéről / emléké örökké megmarad.

– KECSKÉS Andrásné / 1891–1975 / Oroszországban elhalt / fia SÁNDOR emlékét őrzi / 1914–1946 / aki hisz az Isten fiában, ha / meghalt is élni fog.

– Távolban elhunyt / 1945 / G. KOVÁCS JÓZSEF / emlékére készítette / fia és családja.

– Itt őrizzük emlékét 1910-ben született és 1944-ben eltűnt / GAZSI IMRÉNEK...

– SZABÓ GÁBOR / 1913–1945 / meghalt Oroszországban / bajtársai örök nyugalomba / hejezték / (fényképpel).

– CSÁNYI SÁNDOR / a háborúban halt meg...

– VAJDA SÁNDOR / 1912–1947 / megh. Oroszországban / Nova-Ljalján / bajtársai örök / nyugalomba helyezték (fényképpel).

– Itt nyugszik / KERESZTÚRI LAJOS / 1911–1945 / az Ural hegységben...

Sass Kálmán lelkipásztor a Halottak anyakönyvébe 1945 őszén ezt jegyezte be: 72 /1945. október 22, 26. „Egy oroszországi hadifogságból hazatérő magyar hadifogoly, ismeretlen. A halál oka: oroszok. Az orosz paradiocsomból hazatérő foglyok 30 %-a elpusztul. Éhesek, rongyosak, szegény magyarok.”⁵⁴

A második világháború másik emléke a temetőben egy zászlós és egy tizedes sírköve. Ennek a sírkőnek a történetét Tófalvi Zoltán írja le. A sírkő felirata: Itt nyugszik – BALÁZS ZSIGMOND – zászlós – és – MOLNÁR JÓZSEF – tizedes. Meghaltak 1944 szept. 18-án – a németek ellen vívott – szabadságharcban – dicsőség a szabadságharcosoknak – (ugyanaz oroszul is).

⁵⁴ Halotti anyakönyvek 1914 és 1945

Balaskó Vilmos *Élet a föld alatt* című könyvében, Az érmihályfalvi csoport pere fejezetben olvashatjuk a sírkő történetét. „Magyarországot 1944. március 19-én megszállták a német csapatok... a front közeledtével egyre nagy-

obb teher nehezedett a határ menti nagyközségre. Sass Kálmánnak köszönhető, hogy a település lakói nem menekültek el... Esténként a templom tornyában – akárcsak a Rákóczi-szabadságharc idején – megszólalt a tárogatója. Itthon van a tiszteletes úr, akkor nagy baj nem lehet – mondogatták egymásnak... A német megszállók ellen Erdélyben magyar partizánként harcoló Maléter Pál, a magyar forradalom és szabadságharc honvédelmi miniszterének életútja... találkozott a Sass Kálmánéval.

Az 1944. május 2-án szovjet hadifogságba esett Maléter Pál, amikor arról értesült, hogy várható Magyarország kilépése a háborúból, vállalta, hogy részt vesz a harcok beszüntetését felgyorsító partizánakciókban. A 15 főből álló magyar osztaghoz két orosz nemzetiségű is csatlakozott. (Horváth Miklós: Maléter Pál, Oázis... kiadó 1995.)

A terv szerint a partizánokat a kijevei repülőtérről induló két gépről 1944. szeptember 17-én Tasnád környékén dobják le.

Az első fedélzetén a tizenhárom magyar és a két orosz emelkedett a magasba... a repülő célt tévesztett... Debrecen és Mihályfalva között dobta le szállítmányát... néhányan egy falu házaira ereszkedtek le. Üldözőik körülvették őket. A magyar és német csapatok gránátvető tüzebe egy kivételével mindnyájan életüket vesztették. A súlyosan sebesült Fischer Józsefnek sikerült a bokrok között elrejtőznie... a második gépből ugrott ki Maléter Pál. Társaival egészen 1944. november elsejéig vett részt a partizánakciókban. Az Érmihályfalva környékén eleset-

teket a helybéli református pap keresztényekhez illő módon tette el. A nyakukban lévő „dőgcédulá”-ról olvasta le a nevet, beleértve a két oroszét is...”

Sokan úgy emlékeznek, a sírkő tetején egy vörös csillag volt. A kő tetején a bevágás ezt igazolja.⁵⁵

A temető költészete

A fejfa és sírfeliratok sajátos műfajt alakítottak ki a népköltészetben, a sírjel költészetét.

A sírjelek feliratait a 19. század elejétől lehet nyomon követni, amikor a paraszt írásbeliség korai emlékei is felbukkannak. Ezek között ritkán akad olyan, amely a klasszikus népköltészet szintjét eléri, hiszen a halál után a második, harmadik napon lebonyolított temetés miatt csiszolásra, szájhagyományozásra nincs lehetőség.⁵⁶

A sírfeliratoknak a különböző időszakok jellegzetességei mellett helyi és egyéni változatai is megfigyelhetők... szerzőik sokszor nem maguk az elhunyt hozzátartozói vagy a sírjel készítői, hanem papok, kántorok, tanítók és írnokok, jegyzők, rigmusfaragó parasztemberek. Ez magyarázhatja, a feliratok gyakran patetikus, dagályos megfogalmazását, a városi sírfeliratok modorának utánozását, fogalmazza meg Kunt Ernő.⁵⁷

A sírfeliratok mindig tartalmazzák az elhunyt nevét, s halálának évszámát. Ezekhez aztán az elhunyt személyére, illetve a rokonság fájdalmának kifejezésére vonatkozó kiegészítő sablonokat fűznek. Ezek sokszor a síkdíszítmények helyére, vagy azok kiegészítőiként kerülnek a fejfákra.

⁵⁵ Balaskó Vilmos: Élet a föld alatt... 17–18. old.

⁵⁶ Balassa Iván: A magyar falvak... – 143. old.

⁵⁷ Kunt Ernő: Temetők népművészete – 51. old.

A szöveget általánosan az Itt nyugszik formula nyitja, és a Béke poraira formula zárja. A feliratok különböző szövegtípusokba sorolhatók, más-más időpontban keletkeztek, s ma egymást kiegészítve találhatók meg a temetőben.

A temetők felmérése során kerültek feljegyzésre a sírversek, melyek a csónak alakú fejfákon és más formájú sírjeleken is megtalálhatók.

A sírfeliratok, sírversek három csoportba oszthatók

1. bibliai idézetek a Bibliából és az Énekeskönyvből.
2. irodalmi idézet íróktól és költőktől.
3. népi, családi és ún. kántorrigmusok, vagyis olyan sírversek, melyeknek íróját nem ismerjük.

Temetőnkben a csónak alakú fejfák simára gyalult előlapjának törzsi részén, a holker alatt találhatók a sírfeliratok és sírversek. A betűző mester a fejfán rendelkezésére álló, keskeny és hosszú felületekhez alkalmazkodva véste a szöveget, emiatt ez rövid sorokba tördelődött és a helyesírás, az elválasztás szabályainak nem mindig megfelelően történt. A csónak alakú fejfák sírfeliratain a leggyakrabban használt bevezető formula az: Itt nyugszik, de találkozunk még, az: E sírhalom fedi testem; E gyászos sír fedi; E sírhant alatt pihennek; E sírban nyugszik formulákkal. Ezután következik a név, született, élt évet, meghalt és a Béke poraira, vagy Nyugodjon békében záróformula.

A sírversekben található igen szép megfogalmazások:

- szerettem volna még élni,
- hű férjem,
- sok szenvedésem után megnyugszom sírom vánkosán,
- férjem, kivel boldog házaséletet éltem,
- utódaim, szeressétek egymást, mint én szerettelek titeket,
- sír utánad két gyermeked és a férjed,
- Isten hozzátok, nem gondol már rátok a ti jó apátok,
- férjem, gyermekeim ne aggódjatok értem, betegségem tört meg engem.

Néhány sírvers a csónak alakú fejfákról:

E sírhalom
 fedi testem
 Tóth Zsigmond
 volt a nevem
 Nagy Róza volt
 a hitvesem
 mikor Jézusom
 hoz tértem
 szül. 1896 X 22
 megh. 1977
 29 én
 Béke poraira

Utas
 állj meg
 sírom felett
 olvasd végig
 a nevem
 ifj Kiss
 Bálint volt
 a nevem
 mikor Jézus
 omhoz tértem
 élt 18 évet
 meghalt 1970
 VIII hó 17.-én
 Béke poraira

Szomorú fűz
 lombja

rá borul e sír
halomra de jó
alat ta megpi
hen ni odalent
már nem fáj
semmi Nagy Róza
volt a nevem
Tóth Zsigmond
volt a hitvesem
69 évet éltem
mikor Jézusom
hoz tértem
meghalt 1966
II hó 26 on
gyászolja férje
és gyermeke
Béke poraira

Nézd
halandó sírt
mint holtnak
hazáját néhai
Dobos István
és neje Bernáth
Zsuzsánna örök
nyugalmát 9
1882
élt 47 évet

Vargasi János
élt -2 évet
meghalt 1971
utódai úgy

szeressétek egy
mást mint én
szerettelek titeket
Béke poraira

Hosszú szenvedésem im
már véget ért
romlandó
testem e
gyászsírban
tért kedves
jó családom
Isten hozzátok
nem gondol
már rátok a
ti jó apátok
Huszi József
volt a nevem
68 évet éltem
meghalt 1960
december 27
én

Itt nyugszik
egy levert
erő kit befed
e gyászos temető
ki szeretett
volna még élni
de már ide kel
let térni
e csöndes

temetőbe
3 feleségem
holttestéhez
Zih Antal
volt a nevem
56 évet éltem
mikor Jézusom
hoz tértem
meghalt 962 A
hó 25én
B.P.F.

E sir halom
fedi testem
Bíró Imre
volt a nevem
69 évet éltem
mikor Jézusomhoz
tértem
sok szenvedésem
után megnyugszom
sírom vánkosán
meghalt 1973
május 30 án
Béke poraira

Mint vihar
az erős
tölgyet
ugy dönt
a halál
téged sír

utánad
 két gyer
 meked és
 a férjed
 Salamon
 Erzsébet
 volt a ne
 vem 26
 évet élt
 megh 1966
 V ho 26
 B.P.

A régi sírkőtáblák csak a halottak adatait tartalmazzák. Az Itt nyugszik és a Béke poraira formulákon kívül más felirat nincs. Több esetben azonban a sírkövek alsó részén az Emeltette X. Y. felirat őrzi a hozzátartozók nevét.

Az obeliszkok sírfelirata az obeliszk felső részén található. Itt nyugszik vagy Itt nyugosznak felirat alatt szépen vésett fűzfa és az A. B. F. R. A. (A Boldog Feltámadás Reménye Alatt) rövidítés van. Ez alá kerülnek a halott adatai. Találunk olyan obeliszkeket is, melynek nemcsak az előlapján, de a hátán, sőt oldalán is találunk neveket. Sírvers nincs, de szinte minden esetben fel van vésve a készítő neve.

A 20. században állított obeliszken több esetben megemlékeznek a háborúban odamaradt szeretteikre a hozzátartozók. Ezek a feliratok nem rímelnek, nem versek. Néhány esetben a katona elmosódó fényképe be van építve a sírkőbe, és rá van az is vésve, hogy hol esett el.

A kriptákon, vasfejfákon és vaskereszteken nincsenek sírversek.

A betonkeretes és teljesen lebetonozott sírhelyek beépített tábláján a gránit vagy márvány előlapon, a halottak adatai alatt találhatóak a sírversek.

1. Egyedüli reményem jó Isten csak te vagy.
2. Ha Isten velünk ki lehet ellenünk.
3. Ha elfogyatkozik is testem és szívem, az én örökségem te vagy, óh Isten. 73. zsoltár 26.
4. Mert minden, aki segítségül hívja az Úr nevét, megtartatik. Róm. 10,13.
5. Én vagyok az út, az igazság és az élet. Senki nem mehet az Atyához hanem én általam. Jn. 14,16.
6. Jézus Krisztus tegnap és ma örökké ugyanaz. Zsid. 13,8.
7. Az Úr az én pásztorom. 23. Zsoltár.
8. Aki hisz az Isten fiában, ha meghalt is élni fog.
9. Legyetek az én követőim, mint én is a Krisztusé. Pál. I.
10. Boldogok a halottak, akik az Úrban haltak meg. Jel. 14,13
11. Taníts minket úgy számlálni napjainkat, hogy bölcs szívhez jussunk. 90. Zsoltár.
12. A lélek él és találkozunk.
13. Te benned bíztam Uram.
14. Mert én tudom, hogy az én megváltóm él.
15. A szeretet soha el nem fogy. Kor. 13,8.
16. A mint szerettelek titeket, úgy szeressétek ti is egymást. Jn. 13,34
17. Mert nekem az élet Krisztus és a meghalás nyereség. Fil. 1,21.
18. Most azért mit reméljek, óh Uram, te benned van bizodalمام. 39. Zs. 8.
19. Tudom az én megváltóm él, hajléka készen vár reám.
20. Mert nekem az élet Krisztus és a meghalás nyereség. Fil. 1,21.
21. Az Úr őriző pásztora.
22. Aki hisz énbennem, ha meghal is él. Jn. 11,25.
23. Én vagyok a feltámadás és az élet, aki énbennem hisz, ha meghal is él.
24. Emléke legyen áldott, pihenése csendes, az Úr eljöveteleig.

25. Tudom a te dolgaidat, hogy kevés erőd van. És megtartottad az én beszédemet, És nem tagadtad meg az én nevemet. Jel. 3,8.

26. Amint én szerettelek titeket, úgy szeressétek ti is egymást. Jn. 13, 34.

27. Ő gondot visel rólad.

28. Egyetlen vigaszunk, a lélek él, találkozunk.

29. ... ha meghal is él. Jn. 11, 25.

30. A világhosszág a tanítás. Az élet útja a figyelmeztető intés. Pl. 6,23.

31. Tudom az én megváltóm él, hajléka készen vár reám.

32. Ha nem leszek, nem fogja tudni senki sorsomnak menyinyi furcsa titka volt. / A hűlt sorok, megannyi érc-koporsó, s a könyv, a könyvem gránit kriptabolt. Áprily L.

33. Hervadása liliomhullás volt, ártatlanság képe s bánaté. Vörösmarty.

34. Ha majd az éjnek hallgatag felében, halvány sugárt a hold a földre vet, a temetőnek küszöbét átlépek s fejem lehajtom sírhalmod felett. Petőfi S.

35. Aki gyermekét szerette, gondját sír el nem vette. Kisfaludy.

36. Csak egy napig fáj minden fájás, huszonnégy óra s nem rosszabb, de ez az egy nap egyre hosszabb. Ady E.

37. A szeretet, amely véget ér, csak a szeretet árnyéka. Az igaz szeretet kezdet és vég nélküli. R. J. Khan.

38. ... ne temessétek a költőt, szeme még védő tekintet, koponyája győzelem-bástya. Máté I.

39. Váratlanul ért a halál, búcsú nélkül mentél el. Aludd szépen örök álmod, soha nem feledünk el.

40. Itt pihen kit elfelejteni nem tudok, pótolni úgy sem bírja senki. Tiétek a béke, csend és nyugalom, enyém a bánat, könny és fájdalom.

41. Akartunk még sok-sok jót és szépet, de a sors közbeszólt, s mind összetépett.

42. Elnémult az ajk, de él a szeretet, mely őrködni fog mindig hamvaitok felett.

43. Véget ért egy dolgozós élet, baj és gond is tovaszállt. Fáradt testünk nem remélhet, csak nyugalmat és magányt.

44. Ha emlegettek, köztetek leszek, de fáj, ha látom könnyeiteket. Ha rám gondoltok, mosolyogjatok, mert én már Istennél vagyok.

45. Csendes kicsi kápolnában ereszkedjél térdre, és akit a legjobban szeretsz, imádkozzál érte.

46. csak könnyezünk, csak egyre zokogunk, csak elmerülve némán hallgatunk. A panaszos szózat ajkunkra fagy, a kín nem törhet ki, akármi nagy.

47. óriás szívedet két marokkal szórtad. Adtál szeretetet rossznak is meg jónak. Neked picis öröm, halvány kis nevetés, inkább kín jutott, könny és szenvedés.

48. Az én sírom nincsen messze, mégis nincs ki felkeresse, mert nincs annak járó útja, a falevél s a feledés betakarja.

49. Ó, ez a sír mindent elfed, bút, örömet, fényt, szerelmet. De aki gyermekét szereti, gondját a sír el nem temeti.

50. ...ragyogjon a könny drágagyöngyül emléken.

51. búcsúzom szeretteim köréből... áldott legyen hajának minden ezüstszála... hűségese özvegye.

52. Nehéz volt elválni, mert nagyon szerettünk. Vigaszt nem találunk, hiába keresünk. Arany volt a szíved, lelked, munka az életed. Isten hívott, mert szeretted, áldott legyen örök emléked.

53. Én már alszom zúgó lomb alatt, ne zavarjátok csendes álmomat. Lépjetez síromhoz halkán csendesen, ne féljetez nekem már nem fáj semmi sem.

54. Ami ma reménység, holnap érték lehet, ami tegnap valóság volt, holnap már emlékezet.

55. A szeretet a legszebb emlék, melyet másokra hagyunk magunk után.

56. Sírodon a génuszus tört fáklját, alatt a lelked kinyílt egek

fény homályába száll. Búsan ömölnek könnyeink nyugvó porraid felett, míg lelked az ég boltjain, fent szárnyakon lebeg.

57. Fájdalmaim már megszűntek, a por lett leple testemnek. Istennek adtam életem, hogy az ő országába térjek.

58. Hirtelen halálom nagy bánatot hagyott, egy szomorú napon, hogy engem elszólított. Ne légy elcsüggedve, bízzál az Istenben, megleled öröme a mi gyermekünkben.

59. Egy szörnyű pillanat, mely tőlem elragadt. A fájdalomtól vérzik szívem s hogy itt maradt apa nélkül árván a drága gyermekem.

60. még éltek szerettük, míg élünk siratjuk.

61. Ha majd kiszárad érte síró szemem, hozzád jövök pihenni drága jó hitvesem (kedvesem).

62. Munka, küzdelem volt életünk, örök béke legyen pihenésünk.

63. Megállunk némán sírotok felett és örökké áldjuk emléketeket.

64. Itt nyugszik fájdalom által megtört...

65. Irgalmas Jézus, adj örök nyugodalmat e sírban nyugvó drága...

66. Hogyha majd könnytől kiszárad szemünk, hozzád jövünk pihenni, drága gyermekünk.

67. Itt fogunk mi megnyugodni (megpihenni), ide lent már nem bánt senki (nem fáj semmi).

68. Itt lakik a béke, itt a nyugalom. Itt megpihen a szív, nincs többé fájdalom.

69. Elcsitul a szív, mely értünk dobogott, pihen a kéz, mely értünk dolgozott. Rövid életünk hirtelen halála, Isten veletek, a viszont látásra.

70. ... örökké él, ami volt...

71. Ki minden voltál, örökre itt hagytál árván.

72. Könnyes az út, mely hozzád elvezet, (mely sírodhoz vezet), egyszer majd letörlöd a fájó könnyeket (Isten örökjön pihenésed felett).

73. Ha napjaink le fognak telni, ide jövünk hozzád megpihenni.

74. Hogyha megszűnik dobogni szívünk, hozzád jövünk felejthetetlen gyermekünk.

75. Míg éltél, te voltál mindenem, míg élek érted fáj szívem.

76. Ki éltedben mindig dolgoztál, találj nyugalmat a jól végzett munka után.

77. Az életbe sokat szenvedett gyermekünknek. Isten veled, a viszontlátásra.

78. Álljatok meg sírunk felett, áldjátok a hűségünket. Béke poraikra.

79. E föld életünk hirtelen halála, Isten veletek a viszontlátásra. Nekünk is ha éltünk lejárt, minket is e sírhalom vár.

80. Hiányát érezzük, jóságát nem pótolja semmi. Bánatos családja. Tiéd a béke, tiéd a nyugalom, miénk a küzdelem, miénk a fájdalom.

81. Te voltál a fény az életünkben ki bennünk élsz mindörökké.

82. Könnyű legyen a hant, mely drága poraitokat fedi.

83. Emléke legyen áldott, pihenése csendes, az Úr eljövetelelég.

84. Örök nyugalmat adjon az Isten. Béke poraikra.

85. Odafent lehet bármily nagy vihar, ide lent csend honol, alszunk nyugalommal.

86. Itt nyugszik egy ifjú erő, kit elfed a gyászos temető. Ki szeretett volna még élni, hű párjával boldog lenni.

87. Emléketek szívünkben örökké élni fog.

88. Utas állj meg, ide tekints, itt nyugszik egy elrejtett kincs. Drága hamvad nyugszik a kő alatt. Nekem örök gyász és könnyhullatás maradt.

89. Nyugodj békében drága jó anya, ha már nem is vagy, mi várunk haza. Áldja meg az Isten jóságos szíved, örökké élni fog szívünkben emléked.

90. 44 év jutott csak énnekem, el kellett mennem, mert hívott Istenem.

91. Egy rettenetes pillanat megölte szívedet, melyben nem volt más, csak jószág és szeretet. Nehéz a kő, de nehezebb a bánat, mely szívére borult az egész családnak.

92. A szeretet soha el nem fogy, emléketek szívünkben örök-ké él.

93. Elnémult az ajk, de él a szeretet, mely örködni fog mindig hamvaitok felett. Béke poraikra.

94. Tied a béke, csend és nyugalom, enyém a bánat, könny és fájdalom. Csendes álmod fölött örködjön a hála és a szeretet.

95. Véget ért két dolgos élet, baj és gond is tovaszállt. Fáradt testünk nem remélhet, csak nyugalmat és magányt. Olyan jó itt megpihenni, idelent már nem fáj semmi. Legyen békés örök álmuk.

96. E sírhalom nyugalom, e földön volt „de sok jajom”. Ez ideig amíg éltem, küzdelem volt az életem.

97. Emléketek mindig élni fog, nem lesz elfelejtve soha. Neveteket imába szövi haza, egyház és iskola.

98. Itt nyugszik egy megtört erő. Elfeledi e bús temető. Szerettem volna még élni, de ide kellett térni.

99. Istenem de nehéz így élni, egy szeretett gyermeket a temetőbe kísérni. Nem is tudja mi az igazi fájdalom, akinek fiát nem fedi sírhalom. E szó fiam itt remeg ajkamon, sajnos már nincs kinek mondanom. Veled terveztünk boldog jövőt szépet, de a kegyetlen sors mindent összetépett.

100. Rövid volt életed, hosszú legyen álmod, zokogva őriz-zük csendes megnyugvásod.

101. Mit ér nekem ez a világ, elhervadtam, mint a virág.

102. Bizony jövel Uram Jézus. Jel. 22,20

103. Hiszem uram, hogy a kereszt a győzelem fája, aki veled felvállalja, a feltámadást várja.

104. Taníts úgy élni, hogy ne féljek sírágyamtól, mely eltemet, taníts meghalni engemet. T. Hardy.

105. Ha majd kiszárad síró szemem, hozzád jövök pihenni drága gyermekem. Munka, küzdelem volt életünk. Örök béke legyen pihenésünk. Egyedüli reményem jó Isten csak te vagy.

106. Ami bennem lélek... örök, veletek marad. Jókai M.

107. Legszebb emlék a szeretet, melyet mások szívében hagyunk magunk után. Cicero.

108. A halandó, ki hisz benned általad él örökké.

109. Tied a béke, tied a nyugalom. Miénk a küzdés, miénk a fájdalom.

NEVEZETESEBB SZEMÉLYISÉGEK NYUGHELYE, KÜLÖNLEGES SÍROK

- Szőke János – ref. esperes – obeliszkje 1828–1893
- Dr. Fráter Gáspár – orvos – kriptája 1852–1927
- Beszterczey Bertalan befejezetlen görög oszlopa 1849–
1877
- Dr. Andrassy Ernő kriptája 1865–1923 és 1894–1965
- Hetényi Kovács János Afrika-kutató fehér sírköve 1816–
1906
- Nagy Imre ref. lelkész fából faragott fejfája 1868–1916
- Szlávy Tivadar császári királyi kamarás fekete obeliszkje
1803–1859
- A Bujanovics nemesi család kriptája
- Vida József ref. oktató szürke obeliszkje 1814–1884
- Gáspárdy Gyula a Takarékpénztár Rt. Igazgatójának fekete
obeliszkje 1845–1905
- Fekete Károly festőművész síremléke 1898–1981, alle-
gorikus égre tekintő férfialakkal
- Máté Imre költő fekete obeliszkje 1936–1989
- A Lovass család kriptái, obeliszkek, sírkőtáblák öt sírhe-
lyen. Lovass Sándor 1851–1918, birtokos 1200 holddal. Ő
építette az „úrilakot” a főutcán.
- A Kolling család obeliszkje, fekete sírköve.
- A Kocsár család négy sírhelye, fekete obeliszk és befe-
jezetlen görög oszlop.
- A Szatmári birtokos család síremlékei három sírhelyen,
három obeliszken.
- Az Andrassy család kriptája, a katolikus temetőben.

A kriptában levő fehér márványtáblán osztottan a felirat:
Nagykászoni Jakabfalvi / dr. Andrassy Ernő / Bihar vm. Tb.

Főorvosa / járási tiszti orvos /
v.m.kir. honvéd főorvos / megyei
bizottsági tag / elnöke / 1865--
1923

Dr. / Andrassy Ernő / orvos /
rom. kat. Egyház tanács / világi
elnöke / múzeum igazgató /
1894–1968 /

Id. Nagykászoni és Jakabfalvi
dr. Andrassy Ernő (1865–1923)
járási orvos, Bh.v.m. tb. főorvosa.
Ő alapította meg a háború idején
a helyi Vöröskereszt kórházát.
Emberbaráti működése elismerés-

sével 1931-ben a község egyik utcáját róla nevezték el (a Kopasz
utcát). (Érmihályfalvi Évkönyv 1934, 31. old.)

Dr. Andrassy Ernő (Szalacs 1894 – Érmihályfalva 1968),
egyetemes műveltségű, sokoldalú tudományos kutató és alkotó,
korunk polihisztora, orvos, a római katolikus egyháztanács világi
elnöke, múzeumigazgató volt. (Barangolás... 31. old. Nánási
Z. cikke) Budapesten szerzett orvosi diplomát, a nőgyógyászat-
ban szakosította magát. Kezei között 2042 újszülött jött a világra.
Orvosi hivatásának és gyűjtő szenvedélyének élt. Régészeti,
madártani tudományos munkáját népszerű-népművelő
tevékenységgel egészítette ki. Kutatásait szakdolgozatokban
közölte. 1958–64 között börtönben volt. Hazatérve betegen
egészen haláláig a szülőotthonban hasznosította magát. (Nánási
Z. Érmihályfalva kiválóságai, 68. old.)

Közvetlen az Andrassy-kripta mellett, azzal egybeépítve van
Hetényi Kovács János sírja. Dr. Andrassy Ernő anyai nagyapja
volt. H. Kovács János az első magyar Afrika-kutató volt, a
Debreceni Református Főgimnázium tanára...(Barangolás,
Szalai Ilona írása, 55. old) eredetileg Szalacson temették el,

majd az Andrassy család áthozatta hamvait a katolikus temetőbe. A sír lebetonozott, rajta kb. 2 méter magas szürkés fehér kőből van faragva a sírkő. A szépen faragott, olajággal és a szentlelket ábrázoló galambbal díszített kőről letörték a galamb fejét.

Hetényi / Kovács János /
1816–1906 / debreceni ref. /
főgimnáziumi tanár /

Szlávy Tivadar 3 m magas fekete obeliszkje, 6x6 m vaskerítéssel bekerített, lebetonozott sírhely, virágtartókkal, tetején kereszt, bevéssett címer, elmosódott, kopott.

Itt nyugsznak / érkenézi /
Szlávy Tivadar / élt 86 évet /
megh. 1889. V.10 /

A Szlávy család Bihar, Szabolcs és Szatmár megyei birtokos család volt. A 16. században említik Szlávy János táblabíró,

kinek négy gyermeke van. Egyik, Ferenc 1782–1856, kinek gyermeke Tivadar (1803–1889) császári-királyi kamarás. A család 1766-ban kap Mária Teréziától címeres nemes levelet.

1818-ban a Szlávy család kápolnát épít a katolikusoknak Érmihályfalván. (Nagy Iván, Magyarország családai.)

A Bujanovics család kriptája a katolikus temetőben. A kriptán ez a felirat áll: Agg-teleki Bujanovics család sírboltja, melyben feledhetetlen drága halottaink békében nyugodjanak.

Nagy-méltóságú / Aggteleki / Bujanovics Ágost (1818–1894) / Bujanovics Rudolf / 1814–1876) / Bujanovics Frigyes / 1811–1906 / Bujanovics Rudolf / 1882–1976. A kriptán márvány címer van.

Boszniából származik a család. Nevük Buján volt, melyből a szláv etimológia szerint a Bujanovics, Buján fia név származott. 1770-ben kapták az aggteleki előnevet. Az egyik ősüket 1795-ben a Martinovics-lázadásban kivégezték. Rudolf 48-as honvédtiszt volt, orsz. gy. képv. biz. tag – áll a neve után. Ágost császári és kir. nyugalmazott altábornagy és több rend vitéze. Fri-

gyes 48-as nemzetőrtsízt Zemplén vm. egykori táblabírája. Béla, a Frigyes fia kiváló gazdász, a gazdasági egyesület elnöke, Bh. vm. törvényhatósági bizottságának tagja. Rudolf államtudományi doktor Érmihályfalván, Berettyóújfaluban és Derecskén volt szolgabíró. (Fehér D. Bihar megye öregdiákjainak... 567. old.)

Szőke János fekete obeliszkje a rom. katolikus temetőben. Felirata ABFRA / Itt nyugosznak / Szőke János / ref. esperes / 1828–1893 / gyermekei / Béla / hittanhallgató 1873–1893 /

Szőke János 1865-től szolgált Érmihályfalván, valószínűleg haláláig. Az ő lelképásztorsága alatt építették újjá, nagyobbították a református templomot. (Sass K. Ref. Árvaházi Képes Naptár 118. old.)

A Fráter-kripta téglából épített, kis vaskerítéssel körülvett, elhanyagolt kripta. Felirata: Dr. Fráter Gáspár / orvos / 1852–1927 /.

1582-ben Báthory István fejedelem a Frátereket vitézségükért nemesi címmel, előnévvel és az ippi birtokkal jutalmazta. Nemesi címerükben nyíllal átlőtt fehér mén van. 1628-ban Fráter István erdélyi ítélmester Bethlen Gábor fejedelemtől megkapja Érkeserűt az előnévvel együtt. A család mindkét előnevet használta. (Csősz Irma: A disznajói Rhédeyek és Fráterek, Kvár. 2000... 61. old.)

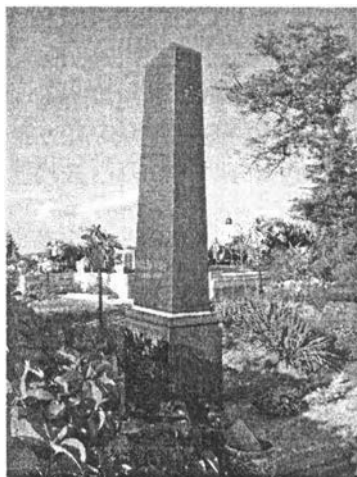
Beszterczey Bertalan befejezetlen görög oszlopa, felirata a négyszögű talapzaton van, elosztva három oldalra.

Beszterczey Bertalan / 1849–1877 / Sírverse: Sírodon a géniusz tört fáklýát / alatt a lelked kinyílt egek / fény homályába száll. Búsán ömölnek könnyeink / nyugvó poraid felett, míg lelked / az égboltjain fent szárnyakon lebeg.

Fekete Károly kőből készült óriási síremléke, égre néző ifjú térdeplő alakjával a magas talapzaton. Felirata: Itt nyugszik Fekete László / Fekete János / Fekete Károly / festőművész / 1898–19811 /

Fekete Károly festőművész Érmihályfalva szülötte. A nagybányai festőiskolában, majd a budapesti festőakadémián tanult. Tanulmányutakat tett Bécsben, Münchenben, Párizsban, Firenzében és Rómában. Pirk János festőművésszel együtt készítették el a katolikus templom művészi freskóit, festését. Kiállításai voltak Érmihályfalván, Nagykárolyban, Szatmárnémetiben, Aradon, Temesváron és Budapesten. Képeit már a harmincas években az Egyesült Államokba is kivitték. (Érmihályfalva, 1998... 69. old.)

Máté Imre fekete obeliszkje a református temetőben van, együtt nyugszik szüleivel és nagyszüleivel, ahogy versében is megjósolta. Máté Imre költő (1936–1989), Érmihályfalván született és élt. Az obeliszken a mottó idézet egy verséből: „Ne temessétek el a költőt / szeme még védő tekintet, / koponyája győzelem bástya”. Megjelent kötetei: Látta ezt a fürge mókus 1969, Forgó táncban 1973,

A nap kalapja 1980, Segíts meg emberségem 1984. (Barangolás 66. oldal, Nánási Noémi írása.)

A Lovass családnak sírköve, kriptája, obeliszkje van a református temetőben. 1. Lovass Dániel 1814–1873 szürke obeliszk, 2 Lovass Endre 1872–1916 fekete obeliszk, vaskerítéssel. 3. Lovass Károly 1844–1917 fekete obeliszk, vaskerítéssel körülvéve. 4. Lovass Boróka 1922–1930, világos szürke sírkőlap. 5. Lovass-kripta, itt nyugosznak Lovass Dániel 1876–1936, Lovass Dániel 1919–1992, Lovass Sándor 1851–1918. Birtokos család volt városunkban. (Barangolás 149. old.) Lovass Sándornak 1200 hold földje volt és a Főutcán „úrilaka”, a mai Rendőrség épülete. (Benedek Z. Érmellék 68. és 77. old.)

A Kolling család obeliszkje 3 m magas 6x6 méteres vaskerítéssel körülvett sírkertbe. Felirata:

Kolling György / 1851–1928 / Kolling Adolf / 1881–1937 / Kolling Ferenc / 1884–1893 / Báthory Benjámín / 1817–1882.

Kolling György és fiai, Adolf és Árpád munkásságukkal hozzájárultak a település iparosításához és a villamoshálózat kiépítéséhez. Kolling Adolf Pro Deo et Ecclesia pápai kitüntetést kapott, mert elektromos áramot biztosított a katolikus templomnak, plébániának és iskolának. Kolling Árpád okleveles gépészmérnök volt, aki a villamosmű és villanytelep üzemeltetése mellett a gőzmalmot és növényolajgyárat is versenyképes iparvállalattá fejlesztette. (Fehér Dezső: Bihar megye öregdiákjai... 664. old.)

A Kocsár családról négy obeliszken emlékeznek meg, így: 1. Kocsár Sándor megh. 1899. jun. 30. / ifj. Kocsár Sándor / megh. 1857 ápr. 8 / Kocsár Kálmán 1869–1873. 2. Kocsár Gábor 1826–1879 / Cseke Borbála 1826–1886. 3. Kocsár Karolina 1865–1866 / Kocsár Elek 1863–1867 / 4. Kocsár Lajos 1864–1931 / Sziky Etelka 1868–1939.

A Kocsár család birtokos család volt városunkban. Több adatunk nincs róluk.

Vida József szürke obeliszkje, 1,80 magas. Felirata: Itt nyugszik / néhai / Vida József / ref. oktató / élt 70 évet / m.h. 1884 jul. 23-án / és neje / Ns. Jánky Terézia / élt 63 évet / mh. 1881 jul. 18-án / Béke poraikra.

1847-től református oktató itt, énekvezetői hivatallal is, valószínűleg haláláig – írja Sass Kálmán Elvész a nép, Barangolás 113. old. Dédunokája és családja gondozza a sírt a Gáspárdy-sírral együtt.

Gáspárdy Gyula fekete obeliszkje a katolikus temetőben van. Gáspárdy Gyula / 1845–1905 / Vida Terézia / 1845–1904.

1865-ben postamester, 1884-ben a Takarékpénztár Rt. Igazgatója, a római kat. Egyházközségi Tanács elnöke. Harangot ajándékoztak a katolikus templomnak. (Barangolás, 132. old.)

Ns. Jánky Terézia családja 1718-ban kaptak nemeslevelet Félégyházán, címerrel. (Szabó István Ottomány, 152. old.)

SÍRKÖVEK ÉS LEÍRÁSUK AZ 1800-AS ÉVEKBŐL

1. Katolikus temető, kereszt, címer. Itt nyugsznak / érkenézi / Szilágy Tivadar / élt 86 évet / megh.1889. v.10 / neje szül. / Szkladal Anna / élt 32 évet / megh.1843. nov. 2. / és fiok / Tivadar / élt 6 évet / megh.1848.

2. Jobb old. domb. Báthori Benjámín / 1817–1882 / Kolling Ferenc / 1884–1893.

3. Jobb old. 42, a zsidó temető mellett a bozótban szürke obeliszk. Lovass Dániel / 1814–1873 / és neje / Herczegh Lidia 1822–1900 / Első emlékkő raktár Debrecen /

4. Jobb old. 6x6 méteres vaskerítés, fekete obeliszk. Itt nyugszik / fűzfa véset / néhai / Szatmári Gábor / ... meghalt... 1883 márc. 28... /

5. Katolikus temető, átmenő út mellett a már említett Beszterczey Bertalan 1849–1877 befejezetlen görög oszlopa sírverssel, Dézsi Sándor műhelye Debrecen 1877

6. A szántóföld közepén, bokros rész. Itt nyugszik Kocsár Gábor / 1826–1879 / és neje / Cseke Borbála / 1826–1886 / A fekete gránit obeliszk Fodor debreceni műhelyében készült.

7. Jobb old. 27 / 235, szürke kő. Itt nyugszik / M. Szabó Jánosné / szül. Öjüs Lidia / élt 61 évet / megh.1884 / M. Szabó János...

8. Jobb old. 22 / 176, fekete kő. E sírhalom fedi testem / Nagy Imre / volt a nevem / élt 44 évet / megh. 1882 évben / és neje / szül. Vajda Zsuzsanna

9. Katolikus temető, színjátzó fekete obeliszk, Rosztokóczy Ferencné / szül. Nagy Mariska / megh., 1895 jun. 24.

10. Katolikus temető 275, fekete gránit obeliszk, ABFRA fűzfa véset / Itt nyugsznak / Szőke János / ref. esperes / 1828–1893 / gyermekei / Béla / hittanhallgató / 1873–1893, Kiss M., műhelye Debrecen

11. Jobb old. 25 / 213 1 méteres szürke kő, piramis alakú. Itt nyugszik / Böszörményi Juliánna / szül. Debrecenben / 1883-ban / megh.1886. dec.12. / Béke poraira

12. Jobb old. 26 / 226 fekete gránit sírkő. Itt nyugsznak / Eördögh Vince / 1911 66 / Eördögh Irén /... / megh.1889. 1. 2. Svarc Dávid műhelye Érmihályfalva

13. Bal old. 14 / 296 vaskerítéssel körülvett 1, 20 méteres sírkő. Ns. Nagy János / élt 48 évet / meghalt 1864 IX. 20 / Béke hamvainak

14. Bal old. befedett beton síron fekete obelisz, ABFRA / fűzfa véset / Itt nyugszik / K. Kovács János / élt 50 évet / meghalt 1862 jan.1. / és neje / Gyenge Sára / élt 48 évet / meghalt 1860 ápr.22 / fiok K. Kovács Sándor szül 1846 megh. 1906, oldalán Eszter, Kegyes műhelye Debrecen

15. Bal old. 14 / 298 szürke sírkő, jukkás síron Gazsi Juliánna / élt 24 évet / megh.1864 / Márai Andor / élt 49 évet / megh. 1882...

16. Befejezetlen görög oszlop, ref. temető Kocsár Karolina / 1865–1866 / Kocsár Elek / 1863–1867, jobb oldal 50 sor után

17. Bal old. 37 / 221, szürke kő, Itt nyugsznak / néhai / Véber József / neje Vass Erzsébet /... állította V. J. 1882

18. Katolikus temető 276. Itt nyugsznak / néhai / Kovács József / 1820–1896 / neje / Szilágyi Zsuzsánna / 1833–1879 / és fíjok / Kovács József / II. éves th hallgató / 1858–1877 / Kegyes F. debreceni műhelye

19. Bal old. 21 / 190 fekete obelisz, hátán Somogyi Zsigmond / élt 43 évet / megh.1897. IX. 23 / és neje / Takács Eszter / Kohn debreceni műhelye

20. Jobb old. 30 / 267 szürke gránit kő hátán Adorján Sándor / Itt nyugszik ifj / Adorján Sándor / élt 25 évet / megh.1895 szept.1. a sírkövön felirat: „ragyogjon a könny drágagyöngyűl emlékenen”

21. Bal old. 16 / 345, szürke gránit obelisz. Itt nyugszik

néhai Vida József / ref. oktató / élt 70 évet / m. h. 1884 jul. 23-án / és neje / Ns. Jánky Terézia / élt 63 évet / m. h. 1881 jul. 18-án

22. Bal old. 19 / 403 szürke gránit kövön egyik név, Kelemen Gábor / élt 36 évet / 1858 /

23. Jobb oldalt a bozótban a földön szürke gránit kő, Szabó András / 1812–1876 / Benke Mária / 1813–1891

24. Bal old. 2220 / 187 szürke gránit kő, Szabó Lidia / megh.1873 / és hű férje / id. Somogyi György / megh.1913

25. Bal old. 4 / 79 fekete gránit kő kriptába beépített obeliszk. Itt nyugszik / Ölyüs János / élt 81 évet / megh.1911 jan 26 / és neje / Vincze Lidia / élt 45 évet / megh.1878, Svarc Dávid műhelye Érmihályfalva

26. Bal old. 15 / 143, befedett sír, rajta szürke obeliszk. Zih János / élt 23 évet / megh.1890 /

27. Bal old. 37 / 216 szürke kő háromba törve, a földön szét-dobálva. Itt nyugszik / Tóth Gáborné / szül. Horváth Erzsébet / élt 52 évet / megh.1890 okt. 22

28. Az 1800-as években lett eltemetve a kriptában nyugvó Bujanovics Ágost 1894-ben és Bujanovics Rudolf 1876-ban.

29. Jobb old. domb 8 x 8 m vaskerítés, fűzfa véset / Itt nyugszik / néhai id. / Kocsár Sándor / megh. megh. 1899 jun 30-án / ifj. Kocsár Sándor / megh.1881. febr.12. / Kocsár Kálmán / 1869–1873 aug. 25.

A Templomkertbe, kőtárba mentett sírkövek

1. Két darabból álló szürke obeliszk kb. 2 méter. Felirata ABFRA, alatta vésett fűzfá / Duma Jánosné / Jakab Jolán / 1894-19- / Áldás poraira.

2. Fekete, kb. 1,80 m magas obeliszk két darabja, felirata ABFRA – alatta fűzfavéset – Itt nyugszik / Ürögi Sándor / 1855–1922 / és neje / Bellovits Ágnes / 1857–1942 / leányuk / Ürögi Annuska / 1892–1914 / Béke poraikra / alsó részén: „Minden gondotokat ő reá vessétek, mert neki gondja van reátok” Pét. 1. 1-5 r.7. v.

3. Szürke obeliszk két része 1, 60 magas lehetett, felirata: ABFRA, fűzfavéset. Itt nyugszik / Papp Gábor / élt 56 évet / m. h. 1882-ik évben / és neje / Zótai Zsuzsánna / m. h. 1882-ik évben / Béke poraikra.

4. Kicsi vékony, de tökéletes obeliszk, fehér kő, két része 1,50 m magas. Fűzfavéset alatt: Itt nyugosznak / szeretett édes anyám / Deczki Istvánné / élt 32 évet / megh. 1875 / 3 kis testvérem / és nagyanyám / Ármós Sándorné / élt 62 évet / Nyugodjanak békében.

5. Szürke, szépen faragott sírkőlap felső része. A félkör alatt elmosódott sejlő fűzfavéset. Sírásáskor került elő a földből. Felirata: E sírhalom alatt nyugszik / néhai / Nagy Sándor / élt 49 évet / megh.1879 március 19-én / béke hamvainak. A letört rész másik részén: e sírkövet állította / jó férjének szerető / neje / Sipos Sára.

UTÓSZÓ

*„Ha nem leszek, nem fogja tudni senki,
sorsomnak mennyi furcsa titka volt”.*

Áprily Lajos

A halál az élet hozzátartozója, a temető pedig életünk egy része. Van aki férjét, feleségét, szüleit, rokonát siratja. Valakit, aki elvitte magával szívének egy darabját, napjainak örömét.

Főhajtással tisztelegjünk emléküknél, kik valamikor ugyanúgy hittek és reméltek, bíztak és csalódtak, mint mi, ma pedig porladó testük emlékjelét láthatjuk csupán, s reménykedhetünk egy boldog találkozásban, feltámadásban.

Amikor temető kertben járunk, vigyázzunk szépségére, ápoljuk ugyanúgy, mint kertjeinket, udvarainkat tesszük, mert ugyanúgy hozzánk tartoznak.

A temető képe mindig a ma élő generáció hitének, szorgalmának, műveltség szintjének fokmérője, azzal, hogy gondozott-e, virágos-e, félredobjuk-e a régi fejfákat vagy műemlékként vigyázzuk őket.

A régi mesterek magukkal vitték a tudásukat sírjukba. E művészet, mely irodalom és szobrászat is, elporlik a mesterek által készített fejfákkal együtt.

Ahogy fogynak, pusztulnak a fejfák, úgy adjuk át a temetőt a betonnak, ami lelketlen és hideg. Állíttatóik hirdetik, örök emlék ez. Aztán a gaz és moha belepi ezeket is.

Régen, addig amíg a fejfa állt, voltak emlékezők és családtagok. Mikor elkorhadt a fa, feledésbe ment az odatemetett emléke, s a test az örök enyészetté lett.

Nyugodjanak békében, mi pedig emlékezzünk s ápoljuk e sírokat a bibliai gondolatot szem előtt tartva: „hogyha ezek elhallgatnak, a kövek fognak kiáltani...” (Lukács Evangéliuma 19. rész, 40. vers)

MELLÉKLETEK

**Kivonat – néhány csónak alakú fejfa magassága,
szélessége, a fejrész és törzs aránya**

Statiztika

Leltári szám	A fejfa magassága	Fejrész/homlok	Törzs/betűrész
10	185	69	92
11	160		
12	165	61	102
16	170	64	85
16	160	78	61
17	190	115	75
21	160		
22	160	74	66
24	180		
26	110		
29	161	80	81
31	110	80	
33	210		
34	170	86	57
35	180	85	80
36	147	65	72
37	160	78	82
38	150	86	63
39	185	87	75
41	190	85	96
42	176	70	91
45	180	98	80
46	190	87	79
47	160	73	87

EMA-PBMET

Leltári szám	A fejfa magassága	Fejrész/homlok	Törzs/betűrész
48	183	91	65
49	100		
50	175	74	79
51	181	90	70
52	170		
54	150	70	70
56			
57	180	74	68
60	183	85	83
58	170		
61	200	85	80
61	200	80	80
64	180	85	91
65	175	88	83
66	180	73	75
67	160	76	84
68	170	91	63
69	177	87	70
70	180	80	70
72	160	70	88
71	170	75	73
73	150	88	53
75	140	70	60
75	170	68	72
76	180	87	85
77	181	84	73
78	195	80	81
80	200		
81	165	75	94
84	134	49	53
88	133	84	48
97	144	66	78

Statistikai kimutatás az 1912–1960 között anyakönyvezett elhunyt reformátusokról

Év	Férfi	Nő	Összesen
1912	41	37	78
1913	54	52	106
1914	50	49	103
1915	62	89	151
1916	65	64	129
1917	40	48	88
1918	54	62	116
1919	46	36	82
1920	46	51	97
1921	53	44	97
1922	63	49	112
1923	50	32	82
1924	37	48	85
1925	47	38	85
1926	36	47	83
1927	43	46	89
1928	29	43	72
1929	38	33	71
1930	29	29	58
1931	34	28	62
1932	42	33	75
1933	38	41	79
1934	34	31	65
1935	41	43	84
1936	48	36	84
1937	30	33	63
1938	37	47	84

EMA-PBMET

Év	Férfi	Nő	Összesen
1940	38	40	77
1941	42	33	75
1942	48	37	85
1943	25	29	54
1944	50	36	86
1945	47	34	81
1946	41	54	95
1947	51	34	85
1948	29	29	38
1949	26	17	43
1950	29	33	62
1951	22	31	53
1952	21	25	46
1953	36	20	56
1954	29	15	54
1955	19	32	51
1956	26	26	52
1957	22	28	50
1958	27	19	46
1959	26	29	55
			összesen 3664

STATISZTIKA A CSÓNAK ALAKÚ FEJFÁKRÓL

Lelt. szám	A fejfa magassága	Fejrész/ Homlok	Törzs/ Betű- rész	A fejfa szé- lessége	Vastag- sága	Motívum	Állítás éve
1	130					rozmarying	1972
2	180					rozmarying	1949
3	100					rozmarying	
4						3 tulipán	1973
5	190					fűzfa	1966
6	170					rozmarying	1975?
7						rozmarying	1973
8						–	
8						fűzfa	1955?
9	150			13		–	–? ?
10	185	69	92	18	11	rozmarying	1963
11	160			vékony		fűzfa	1959
12	165	61	104	15	10	rozmarying	1952
14	180					3 tulipán	1942
14						fűzfa	–
15	180					3 tulipán	1962
15						3 tulipán	–
16	170	64	85	21	14	fűzfa	1960
16	160	78	61	20	20	rozmarying	1969
17	190	115	75	24	15	rozmarying	71
18				22	10	rozmarying	–
19	190			18	18	fűzfa	–7?
20				27	20	rozmarying	1945
21	160			19	26	fűzfa	1940
22	160	74	66	20	11	rozmarying	1944
13	170					3 tulipán	1969

Lelt. szám	A fejfa magassága	Fejrész/Homlok	Törzs/Betűrész	A fejfa szélessége	Vastagsága	Motívum	Állítás éve
23	170					fűzfa	1957
24	180			26	17	fűzfa	1941
25	180			18	16	fűzfa	1941
26	110			26	12	rozmarying	1970
27	120			20	16	rozmarying	
28	200			18	10	rozmarying	1964
29	161	80	91	23	12	1 tulipán	1944
30						-	
31	110	80		19	15	rozmarying	?
33	210			18	16	3 tulipán	1952
34	170	36	57	13	10	rozmarying	1968
35	180	85	80	12	10	rozmarying	1955
36	147	65	72	17	12	rozmarying	1970
37	160	78	82	21	13	-	1938?
38	150	86	63	20	14	rozmarying	1952
39	185	87	75	15	13	rozmarying	1976
40						fűzfa	1941
41	190	85	96	21	13	rozmarying	1962
42	176	70	91	24	12	rozmarying	1960
43	170			12	8	rozmarying	1963
44	180			19	15	rozmarying	1971
45	150	66	64	30	9	rozmarying	
46	180	98	60	21	12	3 tulipán	1970
46	190	87	79	16	17	3 tulipán	1970
47	160	73	81	17	14	rozmarying	1968
48	183	91	65	24	13	-	1959
49	100					-	
50	175	74	79	14	12	rozmarying	1949
51	131	90	70	19	17	3 tulipán	1956
52	170			12	12	-	

Lelt. szám	A fejfa magassága	Fejrész/Homlok	Törzs/Betűrész	A fejfa szélessége	Vastagsága	Motívum	Allítás éve
52	170			12	12	–	
53	130			12	8	–	
54	150	70	70	16	14	rozmaryng	1975
56				14	16	1 tulipán	1976
57	180	74	68	27	20	3 tulipán	1973
57	162	72	63	22	12	–	1955
60	183	85	83	14	11	rozmaryng	1966
58	170			9	7	–	1965
59				12		rozmaryng	1974
61	200	85	80	20	13	3 tulipán	1981
61	200	80	80	22	16	3 tulipán	1974
62				20	19	–	–
64	180	85	91	22	17	rozmaryng	1963
63						rozmaryng	
65	175	88	83	21	14	rozmaryng	1965
66	180	73	75	14	10	fűzfa	–
67	160	76	84	26	16	fűzfa	–
67	160	90	61	21	14	rozmaryng	1959
68	170	91	63	14	14	–	1952
69	177	87	70	22	19	3 tulipán	1977
70	180	80	70	20	12	rozmaryng	1969
72	160	70	88	16	10	–	1969
71	170	75	73	25	20	3 tulipán	1978
73	150	88	53	13	9	–	–
73	150			9	10	rozmaryng	–
74	165	88	62	7	14	rozmaryng	195-
75	140	70	60	19	12	fűzfa	1952
75	170	68	72	25	14	alj	1946
76	180	87	85	15	28	3 tulipán	1979
77	181	84	73	20	15	5 tulipán	1965

Lelt. szám	A fejfa magassága	Fejrész/Homlok	Törzs/Betűrész	A fejfa szélessége	Vastagsága	Motívum	Allítás éve
78	195	80	81	24	16	fűzfa	1951
79	165			18	19	rozmaring	1954
80	200			16	11	rozmaring	1977
80	160	62	77	16	16	rozmaring	1966
81	165	75	94	16	14	rozmaring	1979
82	250						1916
83	160	47	104	15	11	rozmaring	1963
84	134	49	53	11	9	rozmaring	1970
85	160	93	46			rozmaring	1960
86	160	76	94	18	14	1 tulipán	1976
87	140			28	16	3 tulipán	1977
88	133	84	48	11	8,5	alj	1954
88	123	62	61	12		rozmaring	1972
89	190	76	114	18	13	fűzfa	1962
90	171	94	76	26	12	rozmaring	19-7
91	160	97	57		16	-	1929
92	200			15	12	rozmaring	1968
93				11	5	rozmaring	-
94	160					borostyán	
95							
96	170	80	74	18	12	fűzfa	1960
97	144	66	78	12	13	rozmaring	1977
98	135	89	46	16	15	3 tulipán	1967
99	170	95	61	22	18	fűzfa	1952
99	180	86	77	26	20	3 tulipán	1967

Presbiteri jegyzőkönyv 1957-ből

1957
272. (1) Lelkésrelélt javakátára, részletes és kimerítő megvitátás után, presbiterium a következő tennetűi szabályzatot állítja össze:

1) Minden református családna, aki az egyházközség fenntartásához rendszeresen hozzájárul, joga van, megvesszen, tennetűs hozzájáruláshoz. Joga van hozzá arról is református családna is, akiknek egyház fenntartási járulékát, fizetési köptelemségűk követhetében presbiterium nem tartja nyilván.

2) A tennetűs felül a jogai törvények betartása mellett a régi sírba is tennetűshoznak. Sírásiókb megfordése előtt érteztendő a mindenkori tennetűstől, aki irányítja a sír helyét a sír sorában.

3) Egyházhárásságban álló családjaik nem református tagjai is tennetűshoz tennetűsbe, de tennetűsnek 75 lei sírhelydíjat előzetesen befizetni egyházközség pénztárába.

4) A sír felújítás, tennetűsben csak olyan mintűi keresztet, fejhat vagy sírköveket emelhetnek, hogy tennetűs református jellege birtokosra legyen és arról felállításuk előtt gondoskodni kell presbiteri által ellenőriztetnek.

5) Kriptáéptésékor a befizetendő alapterületét 40 lei megvessmítésenként előzetesen befizetendő egyházközség pénztárába.

6) Kripta vagy sír birtokosra esetén, a kripta vagy sír földrajzi területén szimili terület után megvessmítésenként 20 lei befizetendő előzetesen egyházközség pénztárába.
7) Sír családna is tennetűshoznak te-

②

metélték, azonban ezt nem vesztim, hogyha a
a helyi ad- és köztérvis viszonyok egy bizonyos
fizet be előzetesen egyházközségi felületre, ami
jóllehet egy minimális egyházponttörvény jöve
let fizető egyháztagnak fizetett volna az egyházi
amint az alatt.

8.) A hívek a lelkésztől és a lelkésztől
pénzes, tavasszal és ősszel kötelesek rendszer

9.) A hívek a lelkésztől és a lelkésztől
ültetettek. Emellett a presbitérium elnöke
előzetes engedéllyel ültetethet be. A
bíró az egyházközségi felületre képer
kivágatásról kértél, a család belsője
ha a kivágás az ültetéstől számított 50
éven belül történik. Országosról vagy
egy bizonyos, növény - amely lefutja a te-
mett - ültetési tétel.

10.) Elhullt lelkésztől és család-
tagjaitól, a család kihalása esetén
az egyházközségi tisztség rendszeresen jó
dómi.

11.) Reversális esetben minden
képpen ezt a képmutatás felmondhat
jogot temetőre hűvösálatat.

12.) Kitérő minden jogukat
elvérték a temetőre.

13.) A evangélikusok a te-
metőrekel együtt elbírásban kért
bírók a temető hűvösálatat illet
kérvelel és növények, a
varát rendszer el. mindenről jöve

Gazda Klára levele

a fizetésbe látározottan érdekes, érdekes dolgokat formá-
ni, némi kiegészítéssel. Próbálok a más érzéssel a-
nyagból minél több emberrel elérni: mit
jelentenek az életről, mit kívánok a kíváncsi rejtés-
ről, miért végül is, azaz tud, hogy egy kor divatos
mit muni és dövegi kényszer - fejtelem, ez a
formái kifejezésük - korod emberünk a
juddokadai módját, a közélet is kívánt lapunk.
ered érdekesül, lelkezőly tudlakos belemegörés,
mellé. Pontos an - belső-munkálat, meg -
készt munkatársóimul a véleménye. Tellet - kálidat,
lelkezőly, hi hi képpel kapardos elly-zalidat vizsgálta
epdm-llat ve' ki a megerő anyagot. Er lehet a ^{időpont} ^{időpont}
vissz' 25-vel katala is: kápat-ként - meg is kóvát - kápat-
Ar is érdekes, hogy minjen kóvát ^{időpont} ^{időpont}
Kora is minjen megfordul.

A vállalatot kapardotban.

⊗ → az kell, hogy az általam fűzött kóvát min
aly ami itt megjelenni. A történet ide nem ford,
rőt, beidőtem min is kál.

Építkező jó a vállalat.

"...vállalatot kálidat, de kapardot kálidat teljesen.

"...", fűzkezőly kálidat.

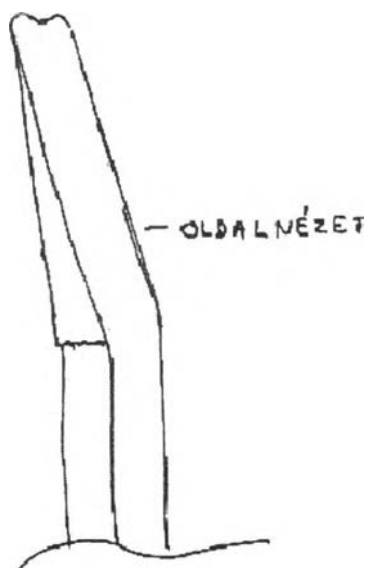
Jól vannak és jó életüket élik,
 üdvözléssel:
 Jeddahban

2000. jan. 31.

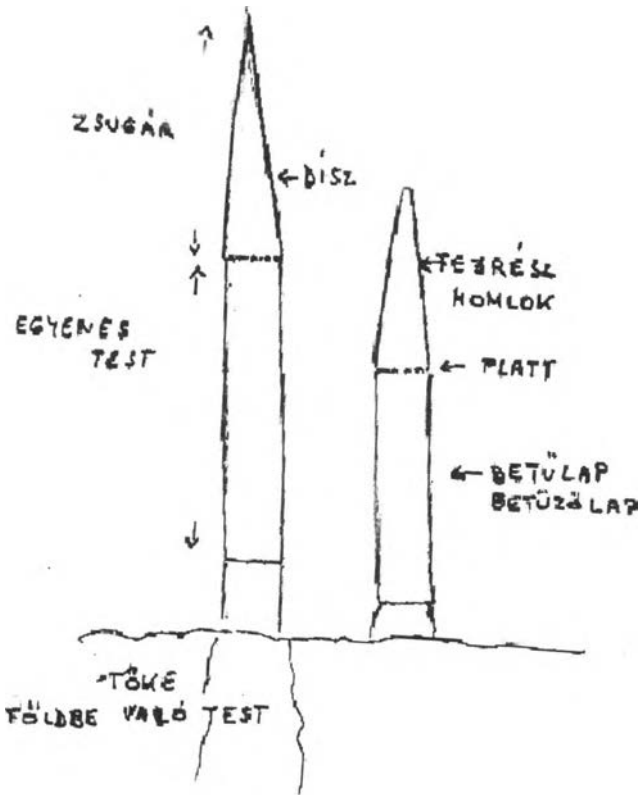
Hi. Bolla István véleménye: „arét ismét adták,
 hogy a nyomorúságos állapotok ellenében a mi hátrányos
 állapotunk megváltozik, hogy miután képviselők megcélodunk
 a kislételek. a hiányzókat viszont kell pótolni.
 (Ötlet: nem arét vette-e körül a temetőt körül? Hely
 Ötlet: „Tud-e van a temető körül vízrel”. (újra)
 Ötlet: is lehetne átdolgozni.
 → Ha valóban komolyabb a hiány, a nyomorúság, a
 filippin: → kislételek hiányzókat? Hely utáni
 élet? Ötlet élet?
 → „Férjasmunka feltevése”. „A bolygó feltevése és rejtélye.”
 42. fejezetben dolgozok, feltevéseket kellene írtatni

Csónak alakú fejfák

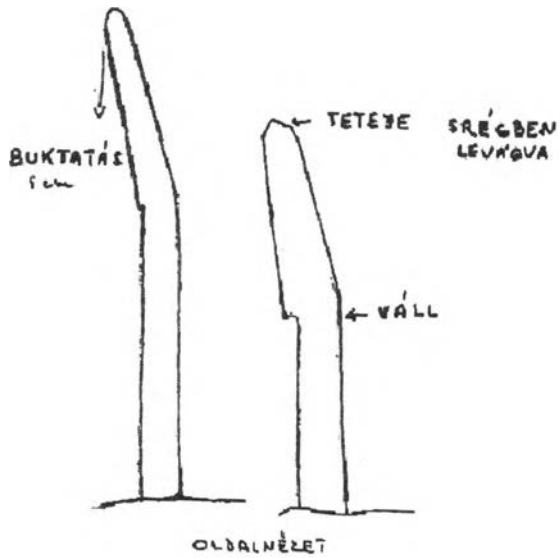
A FEJFA HÁTÁ ÚGY VAN KIKÉPÉZVE
MINT A CSÓNAK ALJA - AZ ORR-RÉSZ
A FEJFA CÍVESKEMÉNYEDŐ HAZLÍTOTT RÉSZÉ

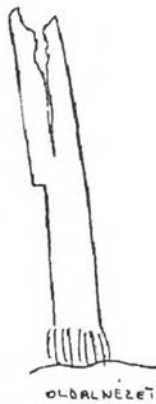
GOMFA

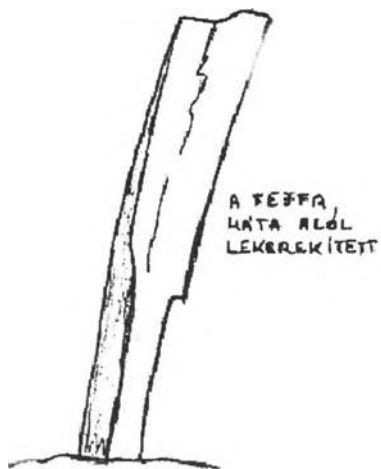

III. típus
 (által. Kárpát J. elmondása)

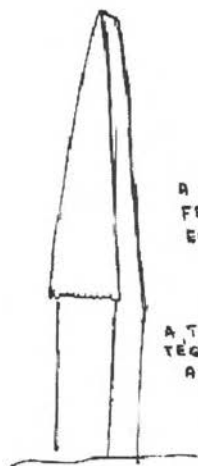
EGYENES HÁTÚ CLONAK ALAKÚ
FESZFA
T. 1/2 cm

A FEZFA,
MŰTA ALÓL
LEKARAKÍTOTT

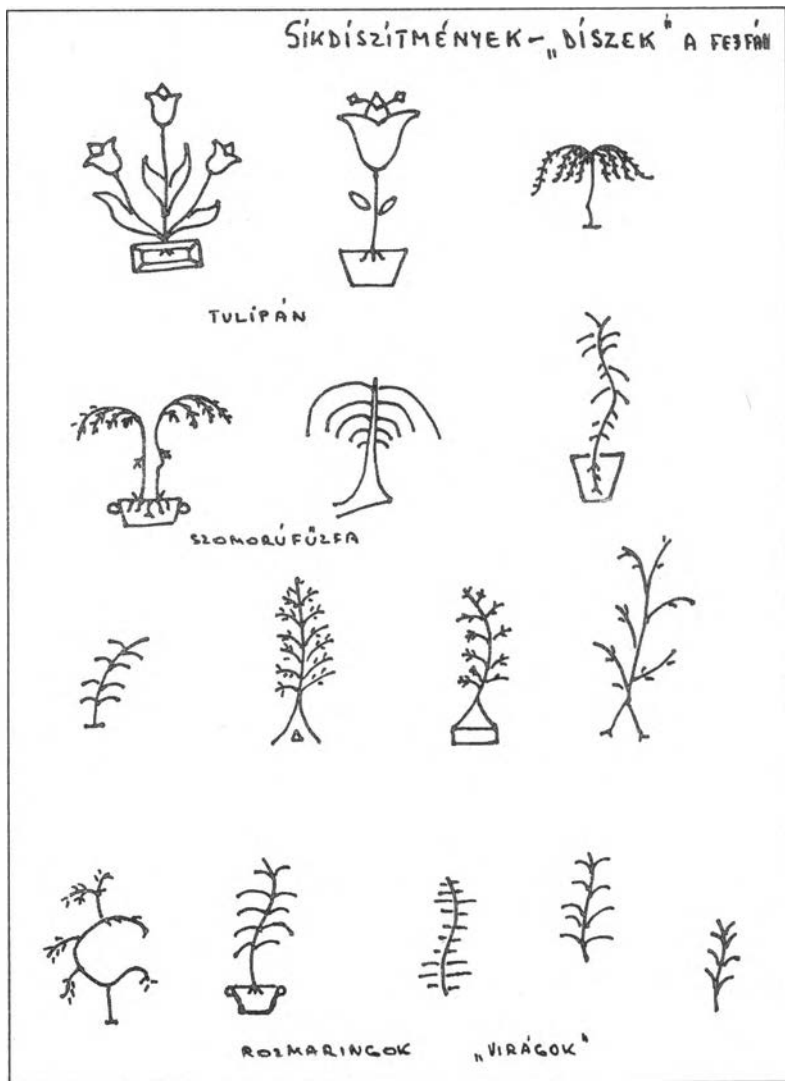
II. képm.

A FEZFA
FETRESE
ELMESKENTÉDIK

A TÖRSZ
TÉGLALAP
ALAKÚ

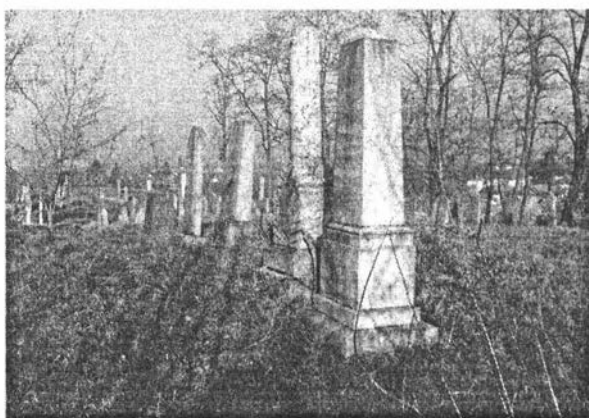
ELŐNÉZETBŐL
KINNYÉT TÍPUSNÁL
ÉGTÖRMA

Képek a katolikus temetőből

Képek a zsidó temetőből

Szavak és kifejezések magyarázata

Obeliszk – négyoldalú, felfele elkeskenyedő, piramis alakú csúcsban végződő magas emlékoszlop. (Idegen szavak szótára, szerkesztette Bakos F. Péntek J. Teiszler P. Bukarest, Kriterion Kiadó 1979, 101. old.)

Timpanon – háromszögletű homlokzati rész, vagy épület-homlokzat orommezeje, vagy háromszögű íves záródású díszítmény (Idegen szavak szótára 33. old.)

Holker – homorulat, lekerekítés. (Idegen szavak szótára 268. old.)

Alanya – a fücfának törzse, szára

Betűző – véső

Beszegelve – szeget vertek a fejfa oldalába

Bukás vagy buktatás – előrebukik a „zsugárzsága”, azaz, előredől

Egyenes test – a fejfa törzse

Fücfá – szomorúfűzfá

Gomfa – gombfa, vagyis fejfa

Gajra megy – tönkremegy

Pofásabb – szebb, mutatósabb

Platt – lemez

Spicbe vágta – sarkosan (német szó) – a hegye valaminek

Stáf – csík, szél

Srégen – ferdén

Tőke vagy földbe való test – a fejfa föld alatti része

Váll – a fejfán a fej és törzs találkozási, oldala

Zsugár – sudár vagy egyenes, a fejfa elkeskenyedő része a csúcs felé

Adatközlők:

Balla Imre – Érmihályfalva

Kerepesi István – Érmihályfalva

Ifj. Balla Imre – Érmihályfalva

Kecskés Lajosné, Barota Ida – Érmihályfalva

Hegedűs Jánosné, Bezzeg Etelka – Érmihályfalva

Rizó Pálné, Szabó Karolina – Érmihályfalva

Fényképek:

Ádám Sándor, Dukrét Géza, Szilágyi István

Számítógépes feldolgozás:

Ádám Sándor

Munkájukért elismerés és köszönet.

Felhasznált irodalom

- Balassa Iván: A magyar falvak temetői, Corvina Budapest, 1989
- Kunt Ernő: Temetők népművészete (A népi temetkezés hagyományai), Budapest 1983 (sírjelek, sírkövek)
 - Hoppál Mihály: Fejfáink keleti hátteréről
 - Kunt Ernő: Temető az Aggteleki karszt falvaiban, Debrecen 1978
 - Bunyitay Vince: A váradi püspökség története... 1884
 - Dr. Pozsony Ferenc: Magyar népi kultúra, A temető
 - Benedek Zoltán: Érmellék, Orosháza, 1996
 - Bihar megye kultúrtörténete és öregdiákjainak emlékkönyve, szerkesztette: Fehér Dezső, Nagyvárad 1933
 - Genealógiai füzetek, Kolozsvár, 1912
 - Jakab Lőrinc: Az emlékezés köve, Művelődés, 1996
 - Gazda Klára: Nagy Jenő emlékezete, Művelődés, 1996
 - Idegen szavak szótára (Bokor F. Péntek J. Teiszler P.) Bukarest 1979
 - Balaskó Vilmos: Élet a föld alatt, Nagyvárad, 2002 (Tófalvi Zoltán írása)
 - A Református Egyház Egyháztanácsának Jegyzőkönyvei 1915, 1927, 1957
 - Szent Biblia
 - Halotti anyakönyvek 1914, 1945
 - „Hol sírjaink domborulnak – Partiumi temetők”, Partiumi füzetek 7., Nagyvárad 1999
 - Tőkés László: Temetőink az élet hordozói
 - Dukrét Géza: Bevezető
 - Bokor Irén: Az érmihályfalvai temető és sírjelei
 - Szuhányi Katalin: A város fölött...
 - Dukrét Géza: Módszertani kérdések temetőink felmérésére

- Érmihályfalva – RMDSZ-kiadvány, 1998
- Érmihályfalva – Barangolás múltban és jelenben, Érmihályfalva, 2005
- Szabó István: Ottomány
- Sass Kálmán: Református Árvaházi Képes Naptár, 1938
- Csősz Irma: A disznajói Rhédeyek és Fráterek, Kolozsvár, 2000
- Nagy Iván: Magyarország családai
- Kriza János: Vadrózsák (Kádár Kata), Bukarest, 1975
- Keszi Kovács László: Adatok a magyar néphit lélek és halál képzetéhez
- Tettamanti Sarolta: Temetkezési szokások a Kárpát-medencében a 10–11. században
- Palkó Attila: A magyarói református temető régi fejfái

TARTALOM

Vers	5
Bevezető	6
A településről röviden	8
A temetőkről	10
Az érmihályfalvi temetőkről	13
A sírjelekről	17
Csónak alakú fejfáink	20
Síkdíszítmények a csónak alakú fejfákon	23
Sírfeliratok, sírversek a csónak alakú fejfákon	29
A fejfafaragásról	31
Sírkövek, obeliszkok vasfejfák (sírjelek)	41
Nevezetesebb személyiségek nyughelye, különleges sírok	69
Sírkövek és leírásuk az 1800-as évekből	77
A templomkertbe, kőtárba mentett sírkövek	80
Utószó	81
Mellékletek	82
Felhasznált irodalom	103

A Partiumi füzetek kiskönyv-sorozatában eddig megjelent munkák:

1. Borbély Gábor – Csernák Béla: **Bihar**
2. Kordics Imre: **Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben**
3. Péter I. Zoltán: **Félixfürdő**
4. Dánielisz Endre: **Nagyszalonta – városismertető**
5. Benedek Zoltán: **Nagykároly – református templom**
6. Bessenyei István: **Sarmaság**
7. **Hol sírjaink domborulnak – partiumi temetők** (gyűjteményes kötet)
8. Major Miklós: **Szilágyság – tájak, műemlékek, emlékhelyek**
9. Dukrét Géza – Péter I. Zoltán: **Püspökfürdő**
10. Dánielisz Endre: **„Csonkatorony nyúlik a felhőbe...”**
11. Bunyitay Vince – Fodor József: **Székesegyházi Bazilika – Nagyvárad**
12. Alexandru Pop: **Varadinum – a vizek határolta város és vár**
13. **A szabadságharc zászlaja alatt** (gyűjteményes kötet)
14. Jancsó Árpád: **Rajtuk taposunk – A Bánság útjai a 19. században**
15. Kupán Árpád: **Mezőtelegd iskola története**
16. Csilik József: **István király Jobbja és Szentjobb község története**
17. Emődi János: **Erdélyi barlangfeliratok a 16–20. századból**
18. Szabó István: **Ottomány** (kismonográfia)
19. Csorba Mihály: **Érsemjén** (kismonográfia)
20. **Turulmadaras emlékműveink** (gyűjteményes kötet)
21. Dr. Mózes Károly: **A nagyváradai egészségügyi oktatás történetéből**
22. **Rév, Erdély sziklakapuja**
23. **A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról**
24. Nánási Zoltán: **Dr. Andrássy Ernő az Érmellék utolsó polihisztora**
25. **Nagyvárad tudós püspökei**
26. György Irén: **Szalacs** (kismonográfia)
27. Antal Béla: **Biharpüspöki**
28. Balláné Bakó Erzsébet – Török Ferenc: **Albis** (kismonográfia)
29. Pásztai Ottó: **„Aki fényt hagyott maga után...”**
30. Péter I. Zoltán: **Nagyvárad római katolikus székesegyházai**
31. Kiss Kálmán: **Egri község** (kismonográfia)
32. Dr. Mózes Teréz: **A révi fazekasság monográfiája**
33. Emődi János – Varga Árpád: **Telegdi sírkövek, emléktáblák**
34. Jósa Piroska: **Ezüstös gépmadarak szárnyán érkezett a halál**
35. Dukrét Géza: **Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében**
36. Anzik Albert: **Livada – Sárközújlak**
37. Bozsóky Krestyán Ilona: **A temesvári iparoktatás kezdeteiről**
38. Dukrét Géza: **Hegyköz** (történeti monográfia)
39. Kormányos László: **Városfejlesztés Nagyváradon a 20. század elején**
40. Dukrét Géza: **A bihari turizmus története**
41. Velcsov Margit: **Bartók Béla és Nagyszentmiklós**
42. Szilágyi József: **Tóti község monográfiája**

Készült a nagyváradai Europrint nyomdában.
Felelős vezető: Derzsi Ákos

